

TÓFALVI ZOLTÁN

A TEMESVÁRON ÉLŐ ATYHAIK KÖZÖSSÉGE

GYÖKEREK VONZÁSÁBAN

A napjainkban zajló, páratlan méreteket öltő urbanizáció eredményeként szemünk láttára tűnik el (helyenként már el is tűnt!) a hagyományos falu; egy sajátos művelődési magatartásrendszer, népi-paraszti életmód, életforma. A világszerte többszázmillióst tömegeket megmozgató rurál exodus – hazánkban is – a városi lakosság exponenciális növekedéséhez vezetett. A falu–város migráció méreteinek igazolására elegendő csupán egyetlen adat: országos átlagban a városok lakosságának közel hatvan százaléka már 1966-ban nem abban a helységben született, ahol élt.¹ A lakóhelyet s ezáltal foglalkozást változtatók száma – ha a migráció tempója valamelyest mérséklődött is – azóta is növekvő tendenciát mutat. A falu–város migrációt, a robbanásszerű urbanizációt nem csupán a gazdasági-társadalmi szférában végbement változások határozták meg. Mindehhez hozzájárult a társadalmi mobilitás eddig soha nem tapasztalt intenzitása, a társadalmi egyenlőséggel kapcsolatos értékkepzetek korai térhódítása is. A nagyarányú iparosítás, a gazdasági élet hosszú ideig extenzív fejlődése újabb és újabb munkaerő-kontingenseket igényelt. A legfontosabb „munkaerő-bányát” mindvégig a mezőgazdaság, a falu jelentette. Miközben egyik oldalon az apró és hátrányos helyzetben lévő falvak rendre elnéptelenednek, a másik oldalon ugrásszerűen megduzzadt a városok lakossága. A kérdés mélyebb összefüggéseit vizsgálva joggal beszélnek a falusiasodó város szociológiai dilemmájáról.

A népesség nagyméretű vertikális mozgása, a társadalmi átrétegződés, valamint a népesség területi mobilitása, a vándormozgalom minden iparosodó országban – elsősorban a szocialista országokban – tipikus és tömegjelenség. Az agrármutató látványos, pár évtized alatt 30 vagy 40 százalékos csökkenése döntő mértékben megváltoztatja a társadalom szerkezeti arányait, az egyes vidékek népességstruktúráját.

A hagyományostól gyökeresen eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok között a nemzetiségek élete, fennmaradása és fejlődése is csak az ipar és az urbanizáció függvényében tárgyalható. Ugyanakkor a város közösségi létünk, nemzetiségi tudatosságunk pillanatnyilag talán legfontosabb próbaköve. Hazai magyar nyelvű szociológiai irodalmunk nagy-nagy, sok esetben már pótolhatatlan mulasztása éppen ennek a „városi robbanásnak” a tudományos igényű feltérképezése, nyomkövetése, egzakt leírása. Mintha ez a rendkívül bonyolult, egész települések további sorsát meghatározó kérdéskomplexum teljesen kívül rekedt volna amúgy is túlságosan elméleti jellegű, sajnos, többnyire alkalomszerű migráció-kutatásunk látószögén. Még sejtéseink is többnyire hozzávetőlegesek: a romániai magyar nemzetiség rurál exodusának melyek voltak a fontosabb irányai, hogyan alakultak a társadalmi mobilitás globális méretei. Szinte

¹ Mărioara Salvanu – Keszi-Harmath Sándor: *Város és városiasodás*. Korunk évkönyv. 1980. 35.

teljességgel hiányoznak – már a harmincas évek elejétől szorgalmazott – a nagyvárosi magyar-székely telepek, kolóniák vagy éppen utcasorok életét taglaló forrásmunkák.

Semlyén István joggal kéri számon a konkrét szociológiától a kérdés alapos kutatását: „Éppen napjaink legjelentősebb életkeretének: a városi életmód kialakulásának mélyebbre néző kutatása, illetve ennek eredményei hiányoznak. [...] 1966-ban, szemben az országos 38,2 százalékos urbanizációs aránnyal, a magyar nemzetiség 46,2 százaléka lakott városon. Ma a nemzetiségi város–falu arány: 52,8 : 47,2 százalék; a városokban és peremközségekben lakó magyar ajkúak száma 901 000 fő.”²

A migráció intenzív szakaszában egyik fontos közvetítő rendszer, katalizátor az iskola. A magasabb státuszt jelentő munkahelyek elérésének – ha nem is kizáró jelleggel! – fontos előfeltétele a magasabb iskolai végzettség.

A szociológiai irodalom egyik gyakran visszatérő megállapítása: a nagyvárosi környezetben atomjaira bomlanak a legerősebb falusi közösségek is. Max Weber plasztikus megállapítása szerint a város „az egyének formátlan homokkupac”³. A nagyvárosi környezet zsúfoltsága, személytelensége sok esetben elidegenedéshez, alkoholizmushoz, családok felbomlásához, promiszkuitáshoz, társadalmi devianciához, az önidentitás teljes feladásához vezethet. A konkrét szociológia, a társadalomkutatás egyik legfontosabb feladata megtalálni a rural exodus valóban előremutató modelljeit, kivédeni az ilyenfajta urbanizáció negatív hatásait.

A temesvári atyhai közösség longitudinális, tipológiai felmérését 1978-ban kezdtem el. Ehhez a kiindulópontot természetesen a kirajzási hely alapos ismerete jelentette. A szinkron keresztmetszet elkészítése előtt a történelmi mozgást is tanulmányoztam. Levéltári kutatások alapján 1536-tól (az első, eddig ismert írásos említés) szinte név szerint nyomon követtem a családok mozgását, esetleges elvándorlását, régi nemzetségek kihalását, újabbak feltűnését. 1979 tavaszától 1982 tavaszáig háromhavonta egyszer huzamosabb ideig tartózkodtam a Temesváron élő atyhaiak körében. Így érlelődött bennem a közösség minden tagjára kiterjedő exhausztív vizsgálat igénye.

Vizsgálódásaim során elsősorban arra kerestem választ, hogy a házi-cselédek egykori konglomerátuma hogyan vált összetartó, szerves közösséggé. Nyomon követtem a társadalmi és kulturális integráció, az akkulturáció rendkívül szövevényes kérdéseit, a primér szervezetek (család, rokonság, barátság) jelenlegi helyzetét. A kutatásnak végső soron arra kellett választ adnia: érdemes volt-e otthagyni az otthoni erős faluközösséget, mennyivel gyarapodtak szellemiekben és anyagiakban egyaránt. Kutatási hipotézisem az volt, hogy a nagyvárosba került, kezdettől fogva szét-szóródott közösség képes önszervező formákat kialakítani, hagyományos kultúráját korszerű ismeretekkel és technikai jártasságokkal ötvözni anélkül, hogy mi-tudatát, önidentitását feladná. Tehát nem tűnik el nyomta-

² Semlyén István: *Országos és nemzetiségi népességgyarapodás*. Korunk évkönyv. 1980. 52.

³ Kenéz Győzőné: *A települési tényező szerepe a családok életformájának alakulásában*. Szociológia. 1977. 4. sz. 538.

lanul a város hatalmas olvasztótégelyében. A Temesváron kialakult atyhai közösség szervező, integráló ereje, anyagi helyzete azt bizonyítja, hogy a sokrétű urbanisztikai, inter- és intraetnikus hatások ellenére, kialakulhat az együvértartozás minden nehézségen átsegítő mítosza. Az urbanizációnak ez az útja is járható!⁴

Az atyhai közösség nem vérségi kapcsolatok által összetartott – E. K. Francis kifejezésével – „face-to-face-group”, hanem olyan etnikai csoport, amely már a városi lét összefüggéseiben is számon tartja az összetartozás szükségességét. A felmérés módszertani szempontból is újat hozott: a kérdőív tökéletes csődje után csak a mélyinterjúk, az egyéni beszélgetések hozták meg a várt eredményt. A migráció, társadalmi és kulturális integráció kérdéseit az életkori változó mentén keresztmetszeti („cross-sectional”) elemzéssel vizsgáltam. A longitudinális vizsgálat után elkészítettem az egyes kohorszokra jellemző hosszú távú, húsz-harminc év-hosszúságú paneleket. Összehasonlító célzattal felmérést végeztem a marosvásárhelyi negyvenhat családot, 186 személyt számláló atyhai közösség soraiban. Mindezt – Venczel József intelme alapján – országos és nemzetközi összehasonlító adatok figyelembevételével végeztem: „... nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna.”⁵

HÁZICSELEDEKBŐL DIASZPÓRA, MAJD KÖZÖSSÉG

Pontosan 1925 őszén indult el Temesvár felé az első két, alig tizen-négy éves atyhai leánya: Kiss Ilona és Szász Ilona. Nyomukban aztán olajfoltyszerűen terjedt a vándorlási, kirajzási hullám. Az ok kézenfekvő és kizárólag anyagi természetű: míg Kolozsváron, a székely cselédek korábbi fellegvárában havonta csak háromszáz lej bért fizettek, a Bega-parti nagyvárosban ezer lejt ígértek.

„Én legelőször 1927 márciusában mentem Temesvárra. Fiatalember vótam, akkor házasodtam meg, és feleségemmel elmentünk Temesvárra, hogy egy kicsit szedjük össze magunkat. Amikor megérkeztünk, olyan egyedül vótunk, mint két árva. A feleségem rögtön szógáni állott, neki már vót otthona. Akkoriban az vót a szokás, hogy a fiatalasszony urának nem engedték, hogy a háznál maradjon. Alig kaptam szállást egy éjszakára. Másnap eszegődtem egy vendéglőbe, s ott vótam hat hónapig. Onnan átkeríttem a szállítókhoz, úgyhogy két esztendeig vótunk Temesváron. Ez alatt félre tudtunk tenni 45 000 lejt. Nagy pénz vót az akkor! Otthon egy bennvalót tudtunk venni. Ez annyira megmozgatta az atyhaiakat, hogy 1928-tól tízesével mentek Temesvárra” (Szócs Antal, 81 éves nyugdíjas atyhai téesz-tag).

⁴ „Az a körülmény – írja G. H. Mead –, hogy minden ént társadalmi folyamat alkot, annak alapján jön létre, továbbá annak egyéni tükröződése, jobban mondva általa mutatja azt a szervezett viselkedési mintát, amelyet megfelelő struktúrájában közvetlen képzettségként tartalmaz s legkevésbé sem összeegyeztethetetlen azal a ténnyel, illetve nem cáfolja azt a tényt, hogy minden egyéni ének megvan a maga saját különleges egyénisége, saját egyedülálló mintája.” G. H. Mead: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Bp. 1973. 255.

⁵ Venczel József: *Az önismeret útján*. Buk. 1980. 18.

A család újkori társadalomtörténete egyenesen megköveteli a házi-cseléd-intézmény tudományos vizsgálatát. Gyáni Gábor tanulmányából tudjuk, hogy a századforduló Magyarországon a kereső népesség 5,1 százaléka, a két világháború között pedig 4,4 százaléka került ki a házi-cselédek soraiból: „A házi-cselédség mint intézmény átmeneti jelenség a társadalomtörténet hosszú időtartamú trendjén belül. Elválaszthatatlan része a nagyipari átalakulás által generált tőkés gazdasági-társadalmi modernizációnak, legalábbis annak első periódusában. Az átalakulás ún. extenzív szakaszának jellegzetes társadalomszerkezeti formaképződménye, amely a polgárosodás útjára lépő alsó társadalmi csoportok stratégiájában bír nagy jelentőséggel: a híd szerepét tölti be a hagyományos szerkezeti viszonyok és polgári struktúra kikovácsolódása közötti űrben. A fejlődés extenzív szakaszának a lezárulásával (Nyugat-Európában nagyjából az első világháború idején) funkcióját veszítve, viszonylag rövid idő alatt eltűnik.”⁶

A falusi családok értékrendszerében makacsul továbbélt a nő szinte kizárólagos anya- és háziasszony szerepfunkciója. A házi-cseléd-munkavállalás ugyanakkor kifizetési lehetőséget biztosított a kötetlenebb városi életforma elsajátításához. Nem a házi-cseléd-intézmény iránti már-már idilli-kus viszonyulást érezzük ki ebből a faluképből, hanem a sajátos árnyalatokat szeretnők bemutatni. A félféudális mezőgazdaság, a birtokstruktúra, a demográfiai nyomás, a nagyméretű pauperizáció, a mezőgazdasági munkalehetőségek csökkenése egyaránt felelősek azért, hogy a Sóvidék – s ezen belül Atyha – részvétele a cseléd-munkapiacra jóval nagyobb arányú, mint más tájegységeké.

A házi-cselédként való elszegődés döntő oka a falvakra nehezedő súlyos szegénység, a túlságosan hosszú gazdasági jégkorszak volt. A visszhangtalan sikoly, a kilátástalan helyzet kényszeríti az alig konfirmált vagy az első áldozáson túllevő napszámos és törpebirtokos leánykakat, hogy átalvetőt vagy tarisznyát akasszanak a nyakukba, s elinduljanak a nagyvárosok felé. A nincstelenség, a magas termékenység megköveteli, hogy a család létfenntartásához a gyerekek is hozzájáruljanak. A két világháború között Udvarhely megyében minden hektár földre 6013 lej adósság jutott, miközben tízezer lélekre csupán egy orvos.⁷

A korszak legjobbjai a kivezető utat a Székelyföld iparosításában látták. Mindezek mellett a házi-cselédeskedés nemcsak gazdasági kényszer volt. Nagy szerepet játszott a fiatalok természetes kalandvágya és a divat is. Tájainkon – elsősorban a Sóvidéken – a két világháború között, még a felszabadulás utáni években is, a városban való szolgálás a serdülő lányok számára egyfajta státuszszimbólum volt. A szolgálatból hazatérő, a stafírungját kikereső lánynak nagyobb volt a tekintélye, hamarabb férjhez vitték, mint az otthonmaradókat. Cselédként megtanultak főzni, mosni, vasalni, gyereket gondozni, a házat minden körülmények között rendben tartani. A falvak legmódosabb gazdái, a helyi kisiparosok is elküldték lányukat szolgálni. Így vall minderről a két világháború közötti Sóvidék egyik legjobb ismerője, Parajdi Incze Lajos: „A legényke kizárólag családi okokból, vagy a család gazdasági helyzetének nyomása alatt szomo-

⁶ Gyáni Gábor: „Menek Pestre cselédnek” (*A budapesti női házi-cselédek az 1920-as években*). Valóság, XXII/1979. 2. sz. 67–77.

⁷ Munteanu, Vasile: *Az erdélyi falu ellentmondásai*. Korunk, XI/1936. 2. sz. Vö. Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Buk. 1979.

rúan megy szolgálni. [...] Feltett szándéka, hogy a napi megélhetés mellett valamit még félre is tesz jövőre elindulásának megalapozására. A visszatérés mindig a lelkében ég, ha csak az otthoni körülmények lehetlenné nem teszik. Akkor is hazatér, ha semmit sem gyűjtött, ha beteg is.

A leányok másképpen mennek. Egy negyvenholdas parajdi gazdának két szép lánya van, s mindkettő Kolozsváron szolgál. Kényszer nem hajtja, önként mennek, és addig ülnek, amíg jólesik.

[...]A várost is a divat jelöli ki: időszakonként mind Temesvárra, Kolozsvárra vagy Brassóba mennek, s teszik ezt azért, mert már ott vannak a szálláscsinálók. [...] Süldőleányok azért mennek egy télire, hogy hazatérve általános felfogás szerint is nagylányok legyenek. Így több esélyük van a korai férjhezmenetelre. Idősebb lányok azért kelnek útra, hogy felfigyeljenek rájuk, ne váljanak megszokottá a faluban. [...] Hamar beletalálják magukat az új helyzetbe: pongyola, selyemharisnya, házipap, vasárnap esti kimenő, rövid haj, nadrágos udvarló, mind-mind csupa daczból. Ha korlátolt önszemléletükkel ballépést követnek el, kisírnak magukat, hazajönnek, és sürgősen férjhez mennek.”⁸

„Azért mennek cselédnek – írta Erdei Ferenc –, mert érdemesnek tartják a cserét: a parasztküzdés helyett mégis jobb úri szolgálatban állni, mert itt legalább egyszer-egyszer föl szabadul az ember, de amott soha.”⁹

Egy pillanatig sem vonjuk kétségbe a cselédség megalázó jellegét. A gazdasági, egyéni mozgatórugók hangsúlyozásánál azonban elkerülhetetlenül szükséges az előbbi pontosítás. Ugyanakkor a nosztalgikussá vált visszaemlékezéseket minden esetben össze kell vetni az akkori „magasiskola” buktatóival. Amikor a cseléd, a szolga a járda szegletén „fekete-piros táncot” jár, életet követel, a türelmesség, a „jószág” azonnal szertefoszlik, a város már ellenfelet lát benne: „Rendőrt hívnak, hogy korlátozza sétájukat, rászólnak, hogy csituljon a csevegés, ne bugyogjon az életöröm.”¹⁰

Összegezve az utóbbi kétszáz esztendő atyhai vándormozgalmának tanulságait, egy kis sarkítással így is fogalmazhatnánk: amolyan genetikai sajátosság az örökös távollét. Messze a környéken nem volt még egy olyan település, ahol – a lakosság számához viszonyítva – annyian éltek volna idegenben, mint Atyhában. A vertikális (idősíkbeli) vizsgálat azt bizonyítja, hogy vándorlásaik során hatalmas térbeli távolságokat hidalnak át. Máshol – itt hivatkozhatunk a francia vagy a magyar kutatások eredményeire¹¹ – ez a mozgás elsősorban a közelebbi városok, ipari központok szívó hatásának rendeződött alá. Az atyhaiak kezdetől fogva a távol fekvő nagy ipari központok, Nagyszeben, Temesvár, Brassó, Kolozsvár felé irányultak. Mindez lassú és fokozatos demográfiai eróziót eredményezett. A népesség-rekonstrukció összesítő adatai alapján Atyha demográfiai helyzete az eltelt 250 év során így alakult. (Lásd a grafikont!) Atyhát egészen az ötvenes évek elejéig nagyközségként tartották számon.

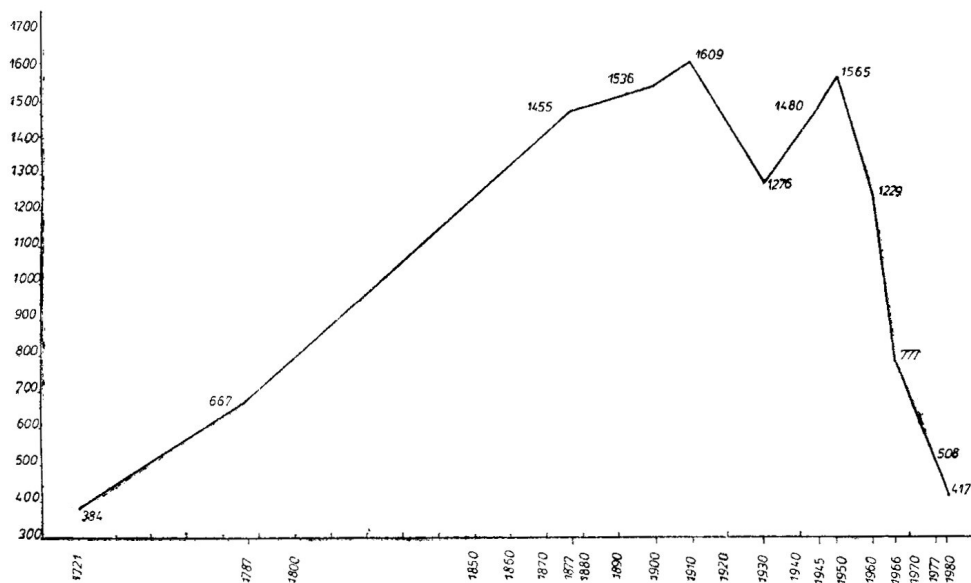
⁸ Parajdi Incze Lajos: *Parajd község és népe*. Hitel 3/1938. 198–199.

⁹ Erdei Ferenc: *Parasztok*. Bp. 1973. 172.

¹⁰ Parajdi Incze Lajos: i.m. 199.

¹¹ Abel Chatelain: *Migrations et domesticité féminine urbaine en France du XVIIIe au XXe siècle*. Revue d'histoire économique et sociale. 1969. 4. sz. 516. és 525. sk.

Az összeírások módos, tehetős, polgárosodó településként emlegetik. A lakosság döntő többsége kizárólag mezőgazdasággal foglalkozott. Területe 4558 kataszteri hold, 1911-ben 553 szarvasmarhát, 372 lovat, 322 sertést, 719 juhot, 147 ökröt és 14 kecskét tartottak. Mindössze 22 kisiparos, egy sóbányász, 9 napszámos és 10 házicseléd tette változatosabbá az általánosan ismert képletet.¹²

Atyha demográfiai helyzete

A zárt, szigorú szabályok szerint élő populáció életében a felszabadulásig számottevő változás nem történt. A falu társadalmi élete teljes mozdatatlanságban maradt. Egészen pontos, mindkét nemre kiterjedő, a korcsoportok öt évenkénti megoszlására vonatkozó részletes adataink csak az 1966-os és 1977-es népszámlálás idejéből vannak. A megelőzőek esetében a korcsoportok felosztása eltérően ingadozik. Éppen ezért külön táblázatban közöljük az atyhai népmozgás szempontjából oly fontos 1910-es, 1930-as, valamint az 1966-os és 1977-es népszámlálás összesítő adatait.¹³

Év	Férfi	Nő	Életkor								Össz.			
			0-6		6-12		13-19		20-64			65-ön felül	Be nem jelentett	
			F	N	F	N	F	N	F	N				
1910	827	782	281		234		230		719		145	x	1609	
1930	660	616	128	144	98	74	81	19	306	327	47	51	1	1276

¹² Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. Bp. 1913. 946.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Statisztikai Közlemények. Bp. 42. kötet. 871.; Recensământul general al populației din 1930. Buc. 1938. III. 332.

A század elejétől, a fazekasság teljes megszűnésétől kezdődően az atyhaiak – eltérően a Sóvidék többi falvaitól – hamar lemondtak a nagyon bizonytalan, akkoriban még létminimumot sem biztosító háziiparról. A rendkívül magas vándorlási különbözet, Atyha népességének 1910-hez viszonyított nagyarányú csökkenése elsősorban a félfeudális agrárstruktúra válságával, s nem csupán az első világháború vérvesztésével magyarázható. Súlyos teherként nehezedett a falura – különösen a két-három hektáros kisparasztgazdaságokra – a kettős vetésforgó: minden esztendőben a határ egyharmada nyomás, fekete ugar volt. Az állandó munkaerőfelesleg városra áramlott. A többlepcsős migráció a mobil agrárnépesség extenzív szétszóródását eredményezte, mert a nagyvárosok szinte kizárólag fizikai munkaképességüket igényelték. A század elején, a két világháború között nagyon sok a csonka család, ahol az egyik vagy mindkét szülő korai elhalálása anyagi és közösségi támasz nélkül hagyta az árvákat. Ezek legtöbb esetben a házicselést választották. A távollévők száma 1910-ben 39 (annyi, mint az egész akkori parajdi járásban), 1930-ban pedig kilenc.

Az elvándorlás ok-okozati rendszerét, a társadalmi mozgások mélyén rejlő döntések motivációit nagyon nehéz megfejteni. Vajon milyen specifikus körülmények játszottak közre abban, hogy az amúgy is túlságosan kevés alternatíva közül éppen a házicselést válasszák a tömeges városba áramlás előszobájaként? Az atyhaiaknál mindez az átlagosnál jóval erősebb polgárosodással magyarázható. Messze a környéken ők mondanak le legelőször a népviseletről (a század eleje óta, aki harisnyában, székely ruhában jár, szegény embernek számít!), ők alkalmazzák legelőször a fatengelyes világot hihetetlenül nehezen felváltó fejlettebb mezőgazdaság vívmányait: a szakekét, a fajállatokat. A kettős vetésforgó mellett ez volt a döntő ok, amiért a két világháború között olyan nagyarányú a munkaerőfelesleg. Pedig Atyhában jóval kisebb a termékenység, mint a szomszédos Korondon vagy a két Sófalván, ahol még mindig általános a családonkénti hét-nyolc gyermek!

A területi és társadalmi mobilitás, a felgyorsult ütemű átrétegződés tanulmányozása, a társadalmi struktúrára gyakorolt hatásának felmérése a mai, konkrét szociológia egyik legfontosabb feladata. Sajnos a kutatónak számolnia kell egy meglehetősen nehéz akadállyal: a közigazgatási kisegységek, az apró falvak esetében a közölt vagy a néptanácsoknál fellelhető népszámlálási, népmozgalmi adatok csak nagy általánosságban, legjobb esetben csak községi szinten tájékoztatnak. Teljességgel hiányoznak a demográfiai alaphoz elengedhetetlenül szükséges statisztikák. A szétszóródott, legtöbbször elkallódott egyházi anyakönyvek sem nyújtanak kellő segítséget a teljes népesség statisztikai csoportosításához. Éppen ezért az úgynevezett kollektív emlékezetet újabb és újabb vallomásokkal kell ellenőrizni. Ezért választottam a minden egyes személyre kiterjedő felmérést.

Atyha nagy érdeme éppen az, hogy mintegy ösztönösen már a két világháború között felkészítette az otthoni közösség tagjait a migrációra. Amikor Délkelet- és Közép-Európa falvaiból tízezrek „tántorogtak” ki Amerikába, amikor vészesen csökkent a települések lakossága, az atyhaiak Szeben és Temesvár felé indultak. Ez a két város jelentette számukra a „kis-Amerikát”. Az első atyhai pionírok megjelenése után a következő

raj, amikor megérkezett a szebeni vagy a temesvári állomásra, nem imbolygott tanácstalanul, nem érezte az otthon és a sehollét közötti rettentő szakadékot. Mindig biztos címre, rokonaihoz, falusfeleihez ment, akikkel legfennebb egy napig iszogattak, de este volt hová lehajtania a fejét, és azt is tudta, hogy másnap az egész diaszpóra munkalehetőség után néz. A cselédként, vendéglői kifutóként, kocsisként, fakihordóként való elhelyezkedést motiválta az a tény is, hogy szakképzettség hiányában a nagyipari üzemekben elhelyezkedni nem tudtak. Az atyhaiak esetében nem az agrár és félagrár kategóriák közötti átmenetről van szó, hanem olyan mobilitásról, amely szükségszerűen eljut a végleges foglalkozásváltás fázisáig, az eredeti lakóhely teljes feladásáig. E migrációs kísérlet teljes sikeréhez a legmegfelelőbb lehetőséget a tercier csoportban való elhelyezkedés jelentette. Eltérően a többi falvak mobil agrárnépességétől, az atyhaiak letelepedési helyként sohasem választották a bányai ipari övezeteket. Ma is olyan erős a föld alatti munkától való viszolygás, hogy mindössze két nyugdíjas bányászról és egy bányászfeleségről tudnak.

Ehhez nagymértékben hozzájárultak a gyakori földcsuszamlások, a palarétegeken nyugtalankodó talaj okozta tragédiák: nagyobb esőzések alkalmával házakat, gazdasági épületeket, néha embereket temetett maga alá a sziknyos atyhai föld. 1941-ben a Felszegvize forrásánál úgy megsuvadt az egyik utca, hogy több tíz métert csúszott Korond felé. Ezt követően tizenhat, négy-ötgyermekes atyhai család költözött Besztercére. Tizennégy vargyasi, ülkei, lövétei, firtosmartonosi családdal együtt ők alkották a besztercei székely telep gerincét. Az akkor készült családi házak nyílegyenes terepen készültek: ha sorban kinyitják az ablakokat, egyetlen hajléknak látszik a tizenhat épület. A két világháború között ez volt az első tömeges méretű elvándorlás. Addig ugyanis évente tíz-tizenöt lány, hét-nyolc legény, egy-két családos fiatal indult a nagyobb ipari központok felé. Egy-két évi házicselédeskedés, szolgálat után hazatértek, lakóházat, istállót építettek, esetleg egy-két darab földet vásároltak a falu közelében. Nagyon sokszor modernebb mezőgazdasági szerszámokkal, magasabb hozamú vetőmagvakkal tértek haza. Ugyancsak a szolgálatból pótolták azokat a háztartási eszközöket, edényeket, amelyeket a primitív autarkia, a túlságosan gyerekcipőben járó szövetkezeti mozgalom nem tudott biztosítani. Ekkor készültek a messzire látszó, forrópiros lugosi cseréppel fedett, a völgy felé félemeletes épületek.

Egy nagyon homogén, erős agrárközösségről van szó, amely sok vonatkozásban megelőzte a szomszédos falubokrokat. Már a reformkor idején olvasóegylet működött, az elemi, középfokú oktatásra pedig mindig nagy gondot fordítottak. A székelyudvarhelyi dr. Petru Groza Líceum anyakönyvének adatai szerint egy-egy osztályban négy-öt atyhai gyermek is tanult. A cselédként, szolgaként indulók nyitott szemmel jártak a nagyvárosban. A mélyinterjúk során többen is elmondották: könyveket kértek a munkát biztosító gazdától...

A két világháború között Temesvárra került atyhai lányok, fiatalasszonyok szolgáltak, a férfiak pedig elsősorban fafuvarozással foglalkoztak. A nagy fászince-tulajdonosoknál, Gersmayernél, Spitzernél, Rosenfeldnél, a kékkőgyárban, a jéggyárban, a vágóhídon helyezkedtek el, vagy ritka esetben kocsisok, kifutók voltak valamelyik vendéglőnél. Vállaltak

munkát a Bega-csatorna hajóállomásán is, ahol a ki- és berakodás legnehezebb műveleteit végezték. 1940-ig egyetlenegy atyhai sem telepedett le sem Temesváron, sem Szebenben, sem Marosvásárhelyen. 1940. augusztus 30. után a körülmények végleg hazaparancsolták a nagyvárosi atyhai diaszpórák lakóit. Csupán két árva, félárva cseléd lány maradt Temesváron. Ezzel lezárult a székelyföldi és atyhai bevándorlók életében egy korszak, amelynek demográfiai kihatását, okát így összegezte a Korunk: „Ennek a Bánság pusztáiról a városok és más ipari gócok felé áramló magyarságnak a számát a pár év óta nagyobb arányokat öltő székely bevándorlás is szaporítja. Az erdélyi faipar válsága, a közbirtokosságok fokozatos kisajátítása, a föld jövedelmével fordított arányban álló adómenyeség, a gazdasági élet fölsegítéséhez szükséges hitellehetőségek hiánya mindinkább kivándoroltatja eredeti telephelyéről a székelységet. S mert az idegen országokba és a tengerentúlra való kivándorlás lehetősége megszűnt, ezek a tömegek a Regát vagy a Bánság felé tájékozódnak. A két oldalról jövő népmozgalom eredménye például Temesvárt elég érezhetően mutatkozik a statisztikai adatokban. Míg a bánsági falvak magyarsága az 1910-ben feltüntetett 55 414 lélekről 1930-ig 48 393 lélekre zsugorodott, addig Temesvár magyar lakosságának száma emelkedik. 1932-ben 23 709, 1935-ben 25 239, 1938-ban pedig 26 706 magyar nemzetiségű lakost tartottak nyilván. Ez a rohamos szaporodás elég kifejezetten utal a falusi magyarság számbeli csökkenésének okaira, s hűen leméri a székely elem bevándorlásának arányait is.”¹⁴

Az atyhaiak több hullámban történő, a migrációs keret teljes kimerülését eredményező kirajzására a felszabadulás után került sor. Hat süldőleányka a front nyugatra haladását követve már 1944 őszén elindult Temesvár felé. Mindannyian hét-nyolcgyermekes családok tagjai. Az idősebbek annyit meséltek a temesvári, bánsági „Ígéretföldjéről”, hogy kötéllal sem lehetett volna otthon tartani őket. Az elvándorlás fokozódásában döntő szerepet játszott az 1946-os szárazság és az ezt követő éhínség. A Szabad Szó munkatársa drámai színekben ecsetelte az éhínség következményeit: „Napok óta a Magyar Népi Szövetség központi székházának udvarán, lépcsőházában és folyosóin beesett arcú, fakó szemű férfiak és asszonyok gubbasztanak. A Székelyföldről valók, ahonnan azért jöttek ide, hogy némi élelmiszert szerezzenek és hazavigyék hozzátartozóiknak, elsősorban a hiányos táplálkozás miatt betegé lett gyermekeiknek.

[...] A Gyimesbükkről való Bibó Sándor ezeket mondja: – Nekem tíz gyermekem van, közte olyan is, aki dolgozni tudna, de nincs mit dolgozni, meg a testi erő is hiányzik hozzá. Az erőnket mind elsorvasztotta az éhezés. Alig van odahaza valamink, amit megenni lehetne. Teheneinket az őszön által falevéllal tartottuk, de már a falevél is elfogyott... Zabkenyeret és málét eszünk, ha van, ha jut. De ritkán akad, és akkor is csak kevéske. A Bánságban most szereztem valamicskét, és viszem haza.”¹⁵

Ugyanez volt a helyzet a Székelyföld szinte valamennyi településében. Természetes tehát, hogy az elvándorlók száma ugrásszerűen megnövekedett. Csapatosan indultak a bánáti települések felé. A Magyar Népi

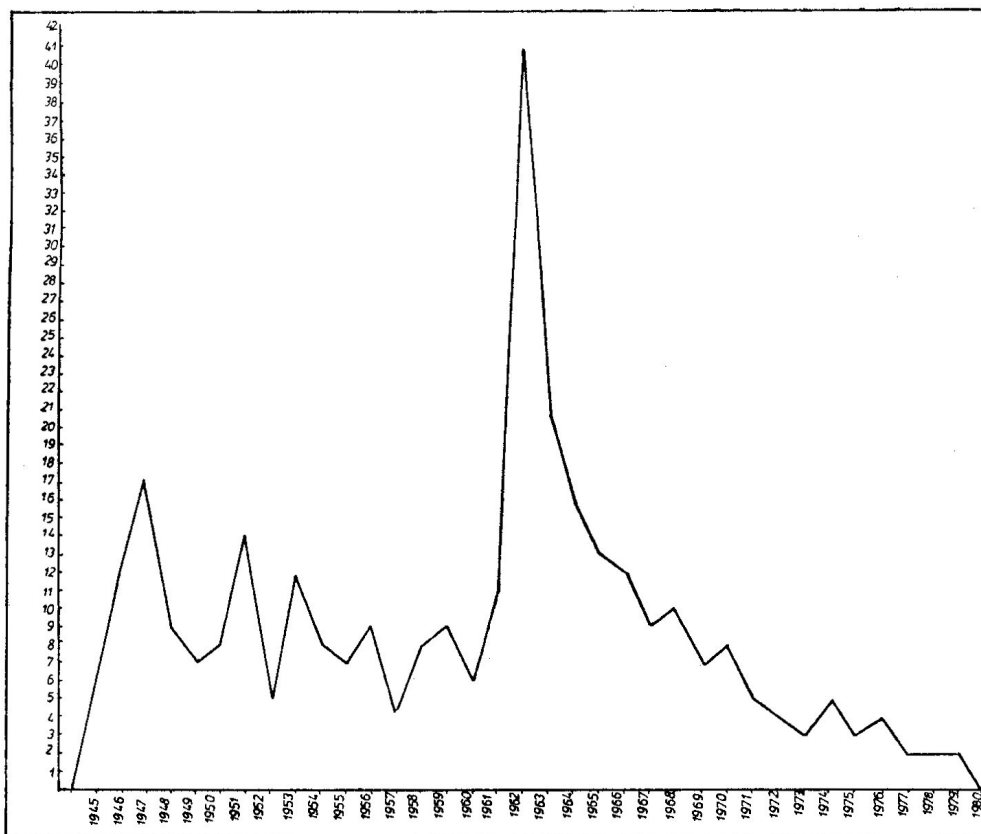
¹⁴ Szabó Árpád: *A bánsági magyarság*. Korunk. XIV/1939. 4. sz. 318.

¹⁵ Szabad Szó. 1946. december 2. Ezért az adatért ez úton mondok köszönetet Józsa Ödönnek, a Szabad Szó szerkesztőjének.

Szövetség ekkor szervezte meg emlékezetes akcióját az éhínség következményeinek enyhítésére: Háromszékről hétszáz gyereket hoztak.

Az éhínség Atyhában a többgyermekes családokat sújtotta: „Nyolcan voltunk testvérek, s bizony nehéz idők jártak akkor ránk. Felültem a vonatra, s Temesvárig meg sem álltam. Gondoltam: legalább egy éhes szájjal kevesebb lesz otthon” (Szabó Károly).

Kezdeti elindulásukat tehát nem a tudatos tájékozódás irányította, hanem a pillanatnyi szükséglet, a rokoni, falubeli kapcsolatok határozták meg. Egyikük sem úgy jött, hogy véglegesen ittmarad. „Csak addig maradunk, amíg annyi pénzt összegyűjtünk, hogy a házat, az istállót újraépítsük, a lakást berendezzük, s aztán iszkiri hazafelé” – mondogatták egymásnak. Még tizenöt-húsz év múltán is csak a szülőfaluban képzeltek el a nyugdíjas éveket: „Összegyűlt annyi pénzünk, hogy a feleségemmel elhatároztuk: bennvalót veszünk Atyhában. 1958-ban elkészült a ház, ké-

A temesváron élő atyhaiak elvándorlási grafikonja

sőbb a csűr is. Itt Temesváron pedig házbéres házban laktunk. Otthoni lakásunkat 1970-ig a helyi gazdaság használta, akkor eladtuk, s vettük ezt a kétszobás blokklakást. Hogy valami mégis emlékeztessen a szülőfalumra, a bejárati ajtót fenyőágas mintájúra készítettem” (Kiss Balázs).

Az agrárnépfölösleg állandó halmozódása következtében szükség-szerű, hogy a mobilitás huzamosabb időn át az elvándorlás függvénye. Messze a környéken ipar egyáltalán nem volt. A legközelebbi város, Székelyudvarhely ipari dolgozóinak száma 1956-ban mindössze 1866¹⁶, saját népfölöslegét sem tudta a szülővárosában tartani. A falvak lakói elsősorban a bányavidékek, a Zsil völgye és Vajdahunyad felé vonzódtak. Az atyhaiak továbbra is következetesen Temesvárt és Szebent választották.

Az 1947-es nagy vándorlási hullám után a következő masszív raj az ötvenes évek elején, a községi néptanács megalakulása után formálódott. A nagyon rátarti, dacos atyhaiak hamar összekülönböztek a hozzá nem értő tanácselnökökkel. Akadt olyan elnök, aki a nevét is alig tudta leírni. A súrlódások, az értelmetlen kuláklisták szétszórták az otthoni közösséget. A lovasgazdák közül néhányan meg sem álltak Marosvásárhelyig. Ott ideig-óráig építőanyagot, fát fuvaroztak, s aztán irány: Temesvár. Ekkor kezdődött az atyhai határ fokozatos sorvadása. Korondiak, siklódiak, etédiek vásárolták az atyhai birtokokat. Természetesen pontos kimutatás erről sincs, azonban az egyes családoknál még itt-ott fellelhető ideiglenes adásvételi szerződések alapján állíthatjuk, hogy 1962-ig, tehát a szövetkezetesítés befejezéséig mintegy 150–200 hektár cserélt gazdát, közel félmillió lej értékben.

A házicselédség intézménye a felszabadulást követően is fennmaradt. Az Atyhából induló lányok, asszonyok zöme cselédként helyezkedett el. Ezt bizonyítják a mélyinterjúk:

„Szolgálni mentem 1941-ben, s a havi bérem egy berbécs meg egy bárány volt. Tizenhárman voltunk testvérek, kicsi volt nekünk az otthoni hajlék. Csak tíz év múlva kerültem városra. Semmim sem volt. Érti? Semmim sem volt.”

„A tizennegyedik életévemet szolgálóként töltöttem be. Előbb Marosvásárhelyen szolgáltam, onnan kerültem Temesvárra. Amikor férjhez mentem, két hónapig az unokatestvéremnél laktunk. Nagy nehezen találtunk egy 2x2,5 négyzetméteres vasalószobát, aminek csak cementpadlója volt. De úgy örvendtünk, hogy madarat lehetett volna fogatni velünk.”

„A milliós világban a havi bérünk 30–35 000 lej volt, de azzal csak egy pár zoknit tudtam venni.”

„Atyha elhagyása után [1972] hat hónapot napszámban dolgoztam: ahová hívtak, oda mentem. Mostam, vasaltam, takarítottam.”

„Kezdetben háztartási alkalmazottként dolgoztam. Onnan az egyik cukrászdába kerültem mint elárusítónő. Jelenleg itthon vagyok, a kislányunkat nevelem.”

Ezt a válságos időszakot csak úgy lehetett átvészelni, hogy az otthon melegét a diaszpóra pótolta. „A nyitott ajtó nálunk törvény!” – hozták otthonról a faluközösség parancsát. Nagyon sokan a két gyermekük mellé egy otthonról jövőt is fogadtak. „Harminc év alatt hét-nyolc rokont fogadtunk be. Volt olyan is, aki három évet töltött nálunk, mintha a gyermekünk lett volna. Ritka az olyan Temesváron élő atyhai, aki ne töltött volna legalább egy éjszakát a mi házunkban. Nemrég egy hónap leforgása

¹⁶ Vofkori László: *A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi-medencében. Változó valóság (Szociográfiai tanulmányok)*. Buk. 1978. 269.

alatt két lány ment tőlünk férjhez. Az egyik a feleségemé, a másik pedig az én rokonom volt. Szülőként tiszteltek, a keresetükkel is nekünk számoltak be. Mostanában erősen meggyérült az idelátogatók száma. Nagy-nagy szomorúságunkra mind huzamosabb ideig üres a vendégágy” (Kiss Balázs).

Hasonló szeretettel gondoskodtak a Temesvárra került atyhaiakról Simó Árpád, Szabó Károly, Péter Karolina, Imre László. Az első években, évtizedekben súlyos lakás gondokkal küszködő atyhaiakat a közösség támogatása, biztatása segítette át a beilleszkedés amúgy is nehéz szakaszain. „Amikor összeházasodtunk, olyan albérleti szobát kaptunk, hogy a patkányok állandóan futkároztak a lábunk alatt. Otthonról nem hoztunk az égvilágon semmit. Akkora volt az a patkányfészek, hogy az ágy is alig fért el benne. Az ágyat kölcsönkaptuk. Egy rossz lópatkóval szegeztük össze, hogy szét ne hulljon. Ha a többi atyhai nem lett volna, az első hét után hazamentünk volna” – mondja egy javakorabeli gépkocsivezető.

1962 tavaszán – a termelőszövetkezet megalakulása után – a letelepedők zöme a falu, a mezőgazdasági munka elől menekült. Jó néhányan a gazdaság megalakulásának napján, az avatóünnepség után egy órával vonatra ültek, s meg sem álltak Szebenig, Temesvárig. Nem számított, hogy milyen munkalehetőséget ajánlottak fel, csak éppen keresni lehessen. A legnehezebb fizikai munkák végzését, a kettős műszakot is vállalták. Egyenesen megkövetelték, hogy oda osszák be, ahová erő kell. Páratlan munkabírásuk, emberfeletti igyekezetük elismerést váltott ki a temesváriakban. Keresett cikk lett az atyhai munkaerő. Ma is büszkén hangoztatják: ha egyszerre százan jönnének Atyhából és munkát keresnének, azonnal elhelyeznék őket. A körülmények is kötelezték őket erre a többleterőfeszítésre. A hatvanas évek elején Temesvár már zárt település, a lakásépítés korántsem könnyű feladat. Ekkor termi a legszebb értékeket a kalákaszellem. A hatvanas évek elejétől a hetvenes évek derekáig épült 58 családi ház mindenike kizárólag a többiek segítségével készült el. Bármelyik utcában, ahol az atyhaiak laknak, legendákat mesélnek együvé tartozásukról, leleményességükről. Ahol egy faluból ennyi ember kerül össze, szinte minden mesterség művelőjét megtaláljuk. A példamutató kalákarendszerben ott munkált a bevándorlók egyik legfontosabb igyekezete: a települési közösségekben családjaik jó hírét megalapozni és mindvégig fenntartani. A szülők jól tudják, hogy gyerekeik a jövőben is rászorulnak a közösség és az elsődleges kapcsolatok hálózata által nyújtott biztonságra. A Temesváron kialakult atyhai közösség szolidáris városi közösség, ahol hatványozottan jelentkezik az önmagukért és másokért érzett felelősség. Ennek jelentőségét, az egyén további fejlődésére gyakorolt hatását rideg számokkal, statisztikákkal, táblázatokkal nagyon nehéz kellő súllyal bemutatni. Éppen ezért fordultam a mélyinterjúk során megismert vallomásokhoz. Így bomlik ki egy közösség-modell már-már egyedülálló krónikája:

„1966-ban végeztem a korondi líceumot, túlságosan öreg szülők gyermekeként. Az anyagiak nem engedték, hogy továbbtanuljak, pedig nagyon szerettem volna. Így indultam el egy kölcsönkért száz lejessel »világot« látni. Marosvásárhelyen kötöttem ki. Amilyen gyárról csak hallottam, mindenhova elmentem, de sehol sem jutottam a kapusszobánál tovább.

Kétnapi kóborlás után sikerült az »Augusztus 23« bútorgyárba bejutnom mint szakképzetlen munkás. A fűrészpont hordtam egy nagy talicskával. Az első fizetésemből vásároltam életem első pizsamáját és egy ócska biciklit 300 lejért. 1967 februárjában elvittek katonának, s amikor visszatértem, már más munka után kellett nézmem. Napokon át kéréseket küldtem mindenfelé. A sok elutasító válasz között találtam egy »igen«-t, s így lettem egy évig »segédtanár« Atyhában.

A falu lakosságának hirtelen zuhanásával az iskola is felbomlott, s így újból vándorolni kezdtem. Voltam laboráns a gyulakutai hőerőműnél, könyvelő – természetesen ideiglenesen – a hulladékbegyűjtő központnál, »meteorológus« a székelyudvarhelyi megfigyelőállomáson. Minden voltam, de csak ideiglenesen. Már-már attól féltem, hogy igazolást kapok: ez az ember csak ideiglenesen létezik. Akkor alakult Hargita megye, de a nagy vállalatok, ahol szakmát tanulhattam volna, csak azután épültek.

Elindultam szerencsét próbálni a Bega-parti városba. A nagybátyámhoz jöttem, aki így biztatgatott: »Mit mind nyugtalankodsz, neked a nyugdíjig hál' istennek még elég sok van.« Két nap alatt elintéztek mindent, én pedig munkába állhattam a Temes megyei húsipari vállalatnál. Az atyhaiak maguk közé fogadtak, lakást adtak, s rendre meghordoztak falusfeleimnél. Itt értettem meg valójában: milyen felemelő érzés egy ilyen közösséghez tartozni” (Szász Márton, munkás).

Az atyhaiakkal egy időben a nagy termékenységű székelyföldi falvak – Zetelaka, Oroszhegy, Kibéd, Lövéte, Varság – lakói is útra keltek. Szintén az „ígéret földjének” tartott Bánságot választották.

Az 1977. január 5-i népszámlálás összesítő adatai alapján Temes megye népessége 696 884 fő (337 871 férfi, 359 013 nő). A más megyékből bevándorlók száma: 239 708. A Bega-parti metropolis nemcsak a környező megyékre gyakorolt közvetlen szívó hatást, hanem az ország egész területére. A születési hely szerinti megoszlás a következő: Arad megye: 22 007, Argeş: 1958, Bihar: 20 844, Botoşani: 7601, Brăila: 1077, Fehér: 10 107, Bákó: 3234, Beszterce-Naszód: 4281, Brassó: 1806, Buzău: 1450, Constanţa: 1635, Dîmboviţa: 878, Galac: 1882, Hargita: 3963, Kolozs: 8752, Kovászna: 897, Dolj: 6732, Gorj: 4356, Hunyad: 12 820, Krassó-Szörény: 20 371, Ialomiţa: 1342, Iaşi: 5460, Ilfov: 2461, Maramaros: 7952, Maros: 4009, Mehedinţi: 10 686, Neamţ: 3295, Olt: 4235, Prahova: 1437, Szatmár: 7565, Szeben: 3478, Szilágy: 8174, Suceava: 9882, Teleorman: 2102, Tulcea: 1023, Vaslui: 3749, Vâlcea: 3003, Vrancea: 1536, Bukarest municípium: 1236.¹⁷

Tehát a korábbi, hozzávetőleges számításoktól eltérően jóval kevesebb székelyföldi telepedett meg a Bánságban, mint ahogyan az a köztudatban él. Mindössze 8869 személy, a bevándorlók 3,70 százaléka vallotta magát Maros, Hargita és Kovászna megyei származásúnak. Ennek ellenére a temesvári 2-es számú Matematika–fizika Líceumban 1978-ban végzett felmérés szerint a nappali tagozat 658 tanulója közül 180 (27,355%) vallotta magát székelyföldi származásúnak. Közülük 116 (64,446%) Hargita megyét, 31 (17,222%) Maros megyét, 21 (11,666%) Kovászna megyét,

¹⁷ *Recensămîntul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I, *Populaţie – structura demografică*. Buc, 1980. 701, 724.

míg 12 (6,666%) összefoglaló névként a Székelyföldet jelölte meg szülőhelyként. (A leggyakrabban előforduló helységnevek: Atyha, Csíkcsicsó, Csíkszereda, Ditró, Énlaka, Etéd, Farkaslaka, Galócás, Gyergyóremete, Gyergyóújfalu, Korond, Lövete, Madéfalva, Oroszhegy, Parajd, Sófalva, Solymos, Székelykeresztúr, Tusnád, Varság, Zetelaka (Hargita megye). Hasonlóan nagyon sokan indultak Kibédrről, Nyárádszeredából, Nagykendről, Szolokmárról, Szovátáról (Maros megye). Kovászna megyéből pedig Erdőfűlét, Kézdialmást, Nagybacont és Sepsiszentgyörgyöt említik a leggyakrabban.¹⁸ Az 1981–1982-es tanévben a líceum 880 tanulója közül 57 (6,477%) atyhái származású. Az osztályok szerinti megoszlás: I: 5; II: 2; III: 2; IV: 4; V: 8; VI: 10; VII: 11, VIII: 6; IX–X: 3; XI: 4; XII: 2.

A székelyföldi bevándorlók közül nagyon sokan falvakon, Gyéren, Keresztesen, Óteleken vagy Szapáryfalván leltek végleges otthonra. Az atyhaiak kezdettől fogva a városi életmódot, az ipari vállalatokban és a tercier hálózatban való elhelyezkedést tartották a legfontosabb célnak. Hét család lakik Temesvár peremközségekben, de ezeknél is a férj, a feleség, a nagyobb gyerekek ipari munkások. Mindössze két személy dolgozik a mezőgazdaságban. Az elzárt, „hegyre-szúrt” település lakóinak tudatát, értékorientációját az a felismerés terelte a város irányába, hogy itt teremthetik meg az annyira áhított civilizált élet anyagi és kulturális feltételeit.

Míg az előbb felsorolt települések esetében sehol sem alakult ki az atyhaihoz hasonló, rendkívül homogén közösség, addig a mind kisebbé zsugorodó falu lakói egymásnak hagyományozták a mítosszá nemesedett együvé tartozás érzését. Nem legenda, valóság: Budapesten vagy Amerikában is minden atyhái származásának géppel írott névsora van az illető településen élő falubelieiről. A több milliós metropolisban is nyomon követik, hogy a másik életében milyen esemény történt. Szebenben, Temesváron vagy Sepsiszentgyörgyön is bámulatos pontossággal tudják, hogy az atyhaiak milyen lakásban, milyen lépcsőházban, hányadik emeleten élnek, hány gyerekük van, hol dolgoznak. A temesvári 2-es számú líceumban egyetlen hívó szóra öt perc alatt körém gyűlt a kétemeletes épületben negyven atyhái származású gyermek. Bár Temesváron születtek, ideköltik élményeik, tanulmányaik, a második vagy harmadik nemzedéket képviselik, de azért atyhaiaknak is vallják magukat. Még az elsősök is, akik alig tudták a nevüket, a pontos lakcímüket leírni. Vagy az is, akit apja révén Tautzenbergnek hívnak, de anyja révén jussot tart az atyhái eredetre is. A hatvanas évek elejétől az átrétegződés üteme rendkívül felgyorsult, s mindinkább a foglalkozásváltás minősített formái léptek előtérbe. Alig tíz év alatt a korábbi nagy és mozdulatlanságában nyomasztó agrárnéptöbbség átment a „másik Atyhába”, a városok és ipartelepkekre kisebb-nagyobb közösségeibe. Az 1356 főnyi migráns tömegeből mindössze 6 százalék maradt az agrárérdekltség körében. Az ingázásra berendezkedett falvaktól eltérően Atyhában nem alakult ki az agrártermelést döntően meghatározó nőtöbbség. Sajátos válogatással, az otthoni közösség irányító lehetőségeinek korai érvényesítésével, így alakult a többlépcsős, 19 településre korlátozódó elvándorlási menetrend.

¹⁸ Józsa Ödön szíves közlése nyomán.

Helység	Család	Személy
Temesvár	227	490
Szeben	54	167
Marosvásárhely	46	186
Beszterce	26	102
Sepsiszentgyörgy	22	82
Kolozsvár	15	47
Székelyudvarhely	17	47
Zernyest	11	49
Vajdahunyad	10	45
Csíkszereda	8	25
Medgyes	7	25
Parajd	7	26
Bukarest	4	15
Szováta	4	16
Brassó	5	18
Korond	1	4
Balázsfalva	1	4
Nagyvárad	1	2
Vulkán	1	2
Gyergyószentmiklós	1	4
Összesen:	468	1356

Az agrárnéptöbbség nyomásának megszűnésével az otthoni településre a mozgékonyági index vészes csökkenése jellemző. A demográfiai tartalékok kimerülésével a mobilitás szükségszerűen belterjes irányban növekszik. Ez elsősorban a helyi gazdaság kis melléküzemeinek köszönhető, amely a középnemzedék néhány tagját leköti. A település földrajzi helyzetéből, elszigeteltségéből következően az agrárstruktúrában új minőségi szintek, szakmai ágazatok kialakulása egyelőre még nem várható. A számbelileg erősen megcsappant fiatalok a hetvenes évek elejétől Székelyudvarhely és Csíkszereda üzemeit vette ostrom alá. Az előregedő, apró falvak modellje érvényesül: már nem azért mennek el, mert otthon nem találják meg a számításukat, hanem attól félnek, egy szép napon teljesen magukra maradnak. Mindez olyan pszichés állapotot teremtett, hogy a fiatalokat semmilyen ígérettel nem lehet otthon tartani: 1979-től csak Székelyudvarhelyig van közvetlen autóbuszjárat.

A faluban nem épít senki, legfennebb csak tataroznak, javítanak. Már be sem deszkázzák az ajtókat, ablakokat. Az elhagyott házakon omladozik a fal, máshol a harkály csupaszra kopasztotta az épületek oldalát. Atyha lakóinak több mint fele – 317 személy, 61,434 százalék – ötven éven felüli. Alig három évtized alatt 1063-mal csökkent a település lakossága. A nyolcvanas évek elejére eljutott a szaporulat vészes mélypontjára, a teljes előregedéshez. Van olyan esztendő, hogy nem születik egyetlen gyermek sem. Ezen már az sem segít, hogy időnként feltűnik egy-egy nyolc-tízgyermekes pásztorcsalád. Jól megszedik magukat, s aztán továbbállnak. A demográfiai erózió legjobb barométere az iskola: minden második, harmadik esztendőben üresen marad egy-egy tanterem.

Az atyhaiak érdeme, hogy ezt a folyamatot nem lengi be semmilyen nosztalgikus, idillikus falukép. Nagyon józanul és előrelátóan alakították ki városi közösségeiket. Atyha agrárnéptöbblete ötven esztendője

megszakítatlan folyamatban áramlik a városok ipartelepei felé. Végleges elvándorlásról a mezőgazdaság szövetkezetesítésének befejezése óta beszélhetünk. Azelőtt időszakonként vissza-visszatértek az anyafaluba, s ezáltal a városi életbe való integrálódási folyamat hosszasan elhúzódott, jelen pillanatban is továbbtart. Ezért aztán az egymást követő kontingensek beilleszkedése néha homlokegyenest eltérő képet mutat. Az 1966-os, 1977-es népszámlálás adatai mindennél szemléletesebben tükrözik az ott-honi migrációs keret teljes kimerülését.

Életkor – ötévenkénti korcsoportok:																
Év	0–4		5–9		10–14		15–19		20–24		25–29		30–34		35–39	
	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N
1966	20	13	17	33	45	37	31	17	28	16	4	12	15	11	13	19
1977	4	11	16	9	13	9	9	7	12	11	8	5	11	11	5	9
Év	40–44		45–49		50–54		55–59		60–64		65–69		70–74		75-ön felül*	
	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N
1966	22	41	18	19	38	36	42	45	33	21	53		77		1	
Összesen: 777																
1977	10	13	11	15	15	37	22	24	29	29	36	37	20	21	18	22
Összesen: 516																

* Az 1966-os népszámlálás idején egy 75 éven felüli nő, 1977-ben pedig négy 75 éven felüli férfi és egy nő nem határozta meg az életkorát.

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓRA JELLEMZŐ ADATOK ÁTTEKINTÉSE

A szocialista iparosítással összefüggő tervszerű népességszervezés következtében az agrármutató az 1930. évi 78,6 százalékról 51,4 százalékra csökkent, miközben az urbánus lakosság részaránya 21,4 százalékról 48,6 százalékra emelkedett. A százezres nagyságrendet meghaladó városokban él a városi lakosság 49,3 százaléka. Az eddig állandóan növekvő és „álló”, mozdulatlan agrárnépfölösleg alig egy fél emberöltő alatt átvándorolt az ipari és szolgáltatási ágazatok körébe. Mindez a társadalmi alapstruktúrában olyan mutációkat eredményezett, az integrálódás olyan, teljesen új modelljeit termelte ki, amelyek tanulmányozása a konkrét szociológia egyik legfontosabb feladata.

Az aktív földműves lakosság csökkenése az elkövetkező periódusban tovább fokozódik. Az ezredfordulóig részarányuk 8–10 százalékra csökken. Mindez néhány tájegység esetében már a nyolcvanas évek elejére befejeződött. (A 14 kisebb-nagyobb települést, községet, tanyát magába foglaló Sóvidéken az aktív lakosság alig 12 százaléka dolgozik a mezőgaz-

daságban.) Elsősorban ott, ahol nem az ipar és ipari jellegű mezőgazdaság, hanem az ipar és a félfuadális hagyományokat (kettős vetésforgó) makacsul megtartó mezőgazdaság között választhattak. A falu–város migrációval kapcsolatosan írja Balázs Sándor: „Az urbanizálódás az összetett szociológiai kutatások gyűjtőpontjába került, a zónák szerint történő bonyolult vizsgálódás e kérdéskörben érdekes eredményekkel járt. Az ország két tipikusnak nevezhető zónájában – Slatina-Olt és Brassó körzetében – nagy sugarú felmérések folytak, a közölt anyag összefüggően ábrázolja e folyamat minden lényeges oldalát. [...] Az iparosodás nyomán megváltozott életkörülmények másik tanulmányozást követelő oldala az integrálódás.”¹⁹ Akárcsak az elvándorlás, az integrálódás is többlépcsős folyamat. A népesség mozgása egy adott földrajzi területen (vándormozgalom) vagy a társadalmi átrétegződés sohasem egyszerű, a szocialista társadalom körülményei között pedig élesen jellegzett gazdasági-társadalmi viszonyok hatására történik. Bár a társadalmi mobilitás (social mobility) és a vándormozgalom szükségszerűen nem függ össze, a városok és ipartelep felé irányuló rurál exodus nemcsak lakóhely- és foglalkozásváltoztatás, hanem egy hagyományos magatartásrendszer, a népi-falusi életforma felszámolását is jelenti. Az integráció-kutatásnak ezzel a bonyolult folyamattal számolnia kell.

A migráns tömeg először otthagyja a szülőfaluját, lemond a hagyományos életvitelről, miközben felveszi a városi életmód külső, formális jegyeit. A második szakaszban igyekszik teljesen szakítani a faluval. A harmadik és döntő szakaszban már a városi életmód belső értékeleit is elsajátítja. Természetesen ez a városiasodó folyamat közletről sem ilyen sima és egyszerű. A társadalmi szerveződés egyik nagy dichotómiája éppen e folyamat megközelítésének leírása. A társadalmi deviancia, bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság sok esetben a városi feltételekhez való adaptációval függenek össze. Ha ezt az átmeneti jelleget figyelmen kívül hagyjuk, könnyen felszínes következtetésekre juthatunk a falu–város migrációval s egyáltalán az urbanizációval kapcsolatosan. A múlt századi, század eleji „nagy elméletek” (elsősorban a klasszikus humán ökológiára gondolunk) szerint a nagyvárosokban „az emberek kiszakadnak korábbi közösségi kapcsolataikból, viszonyaik elszemélytelenednek: a város mintegy atomokra hullik szét”²⁰.

A nagyvárosban új a munkahely, más a napi, a heti, az évi ritmus, mások a lakáskörülmények, újfajta az ételmezés, a ruházkodás, a közlekedés. Teljesen megváltoznak az egészségügyi, higiéniai feltételek. A faluról városra került egyén kezdetben úgy érzi, hogy feje felett összecsapnak a hullámok, a dolgok elveszítették emberi léptéküket. Az integráció folyamata felveti a marginalitás kérdését. Köztudomású, hogy a falusi életforma nem tűri a marginalitást. Ezért tartjuk indokoltnak Nemes Ferenc és Szelényi Iván megállapítását: „...éppen a társadalom tradicionális értelemben vett integráltsága miatt nagymértékű uniformizálódásnak kell lezajlania, a közösség csak kis mértékben tolerálja a normáktól és magatartás-szokásoktól való eltéréseket. Éppen ezért a marginális ember számára a város a szabadságot jelenti. [...] A marginalitással szem-

¹⁹ Balázs Sándor: i.m. 219–220.

²⁰ Kenéz Gyözőné; i.m. 538.

beni tolerancia – aminek a meglétét egyébként később a szociálpszichológusok kutatásai is meggyőzően bizonyították – adja a város legfőbb értékét, biztosítja a város fölényét a faluval szemben. A »más«-sal szembeni türelem mindenféle haladás előfeltétele, az a kultúra, amely saját körébe zárja magát, eleve stagnálásra ítéltetett.”²¹

A falusi lakosság városra áramlása – divatos kifejezéssel szólva –, társadalmi átlényegülése objektíve szükségszerű folyamat. Egy állandó, örökösen stabil népesség sohasem szolgálta a haladást.

A körzetek szerinti bonyolult vizsgálódások – amelyek sorában külön kiemeljük a Iași megyei felmérést²² – a népesedéssel, a városi életmóddal, a szocio-professzionális mobilitással, az integráció kérdéseivel kapcsolatosan a mutatók egész rendszerét dolgozták ki, amelyekben a statisztikai adatok döntő szerepet játszanak. A Vladimir Trebici által meghatározott tíz mutató alapján nagyon pontosan körülírható, hogy a székelyföldi települések preferenciájában miért kerülnek előtérbe csak bizonyos városok. A tíz mutatóból öt gazdasági, öt pedig szocio-kulturális. A szerző a megyék hierarchiájának elkészítésében figyelembe vette:

1. az egy lakosra számított össztermelést;
2. az egy lakosra számított állóalapokat;
3. a nem mezőgazdaságban dolgozók számát;
4. az ezer lakosra jutó ipari dolgozók számát;
5. a szocialista szektorból származó jövedelmet;
6. a municípiumok, városok százalékban megadott népességét;
7. a közép- és felsőfokú végzettségűek arányát;
8. az ezer lakosra számított rádió- és tévékészülékek arányát;
9. az egy orvosra jutó lakosok számát;
10. a gyermekhalandóságot.²³

Temes, Brassó vagy Szeben megye, az előbb említett mutatók tekintetében, a legelső csoportban kapott helyet. Természetes tehát, hogy a főváros után ezek a megyék gyakorolták a legnagyobb migrációs vonzóerőt a székelyföldi településekre, s ezen belül az atyhaiakra is. Marosvásárhely szívó hatása csak az ötvenes évek végétől érvényesült, amikorra felépültek a ma már országshírhíres jól ismert vállalatok. Az atyhaiak hozzájárulása – mint már jeleztük: 227 család, 490 személy. Temesvár összlakosságát (268 785 fő – 1977. január 5-én) 0,45 százalékkal, a magyar nemzetiségű lakosság részarányát pedig 1,35 százalékkal gyarapították. A felméréskor csak azokat vettük figyelembe, akik az első vagy második nemzedék tagjaként atyhai származásúnak vallották magukat.

Az integrálódás folyamatának meglehetősen gazdag irodalma van.²⁴ A beilleszkedési tipológia értelmében beszélhetünk szakmai, kulturális-

²¹ Nemes Ferenc – Szelényi Iván: *A lakóhely mint közösség*. Bp. 1967. 100.

²² Alecu Al. Floareș: *Mobilitatea populației* – Iași. 1977.

²³ Vladimir Trebici: *Populația României și creșterea economică*. Buc. 1971. 288–289.

²⁴ A témánk szempontjából fontosabbak közül említünk néhány forrásmunkát:

E. Williems: *Dictionnaire de sociologie*. M. Révière kiadó. 1961.

W. Laudecker: *Les types d'intégration et leur mesure*. In: *Le vocabulaire des sciences sociales*. Párizs. 1965.

S. Nowokowski: *Adaptacja ludności na Saasku Opolskim*. Poznań. 1959.

Hazánkban P. Pînzaru és D. Șandru foglalkozott ezzel a szociológiai kérdéssel: *Conceptele de socializare și integrare socială* című tanulmányukban. *Revista de filozofie*. 1970. 10. sz. 1231–1247.

civilizatorikus, kommunikációs integrálódásról. Mindez feltételezi a városi életmódra jellemző összes gazdasági, kulturális, politikai és szervezeti standardok asszimilálását. A beilleszkedés első szakaszára a negatív képek döntő súlya jellemző, az integrálódó csak az árnyoldalakra figyel. Ebben a periódusban a kibocsátó közeg, jelen esetben a falu jellemzői idealizálódnak. Éppen ezért különös fontosságú bizonyos faktorok figyelembevételével: a befogadó csoport kohéziója, összeforrottsága, a munkában eltöltött évek száma, a munkahely és a lakás közötti távolság, szakmai elégedettség, a felettesek magatartása, családi állapot, javadalmazás, erkölcsi motivációk. Nagy szerepet játszik az életkor, a vállalkozókészség, az egyénként váltakozó munkaképesség, a fékező és serkentő műveltségi jellemző, a szakmai felkészültség, a városba költözéstől számított időszak. Az integrálódás jóval gyorsabban, harmonikusabban zajlana le, ha legalább a munkahelyen, a csoportban vagy a brigádban fogadnák őket, megmutatnák a leendő munkahelyüket, megismertetnék munkatársaikkal. Erre azonban a szakmai iskolák, szaklíceumok végzősei esetében sem kerül sor. A beilleszkedés kulcsfontosságú momentuma teljesen véletlenszerűen, a mester vagy a munkatársak pillanatnyi hangulatától függően alakul. Mindez egy egész életre szóló kihatással lehet.

Ismételjük: az atyhaiak szakmai beilleszkedése azért tért el az előbb vázolt modelltől, mert őket falusfelek ünnepélyesen, szeretettel fogadták. A Temesváron kialakult közösségnek egyetlen olyan tagja sincs, aki a beilleszkedés első szakaszában ne dolgozott volna két-három atyhaival! Éppen ezért a negatív benyomások kizárólag a kezdeti, nagyon nehéz lakásviszonyokra korlátozódnak. Még ezen a téren is érezték a közösség támogatását.

A Temesvárra induló atyhaiak kizárólag homogén mezőgazdasági családokból származtak. Atyhára sohasem volt jellemző az úgynevezett ezermesterkedés. Lakói tehát sem ácsként, sem kőművesként, sem asztalosként, sem kőfaragóként nem helyezkedhettek el a nagy építőtelepeken. Nagy részük szükségszerűen a terciér szektort választotta. A Temesvárra induló 319 atyhaiból 37-en (11,974 százalék!) szolgálóként, 27-en szállító-munkásként (8,737 százalék), 19-en a fatelepen (6,148 százalék), 12-en cukorgyári, szappangyári, cipőgyári szakképzetlen munkásként (3,883 százalék), 10-en vagonürítőként (3,236 százalék), nyolcan az építkezéseknél (2,588 százalék), hárman pedig kubikosként kezdték a városi életbe való beilleszkedést. Mindössze négyen (1,294 százalék) választották kiindulási pontként a mezőgazdaságot. Ezenkívül egy a városgazdálkodásnál, kettő pedig a pékségnél helyezkedett el – 0,970 százalék –, ugyancsak szakképzetlen munkásként. Tehát a Temesvárra igyekvő atyhái migráns tömeg csupán 39,477 százaléka foglalt el meghatározott munkahelyet. A többi alkalmi és segédmunkásként helyezkedett el. A kirajzási pont homogén mezőgazdasági jellegére utal, hogy csak két olyan atyhái volt (0,647 százalék!), aki Temesváron időlegesen inasként vagy inasiskola elvégzése után vállalt munkát. Az utóbbi így összegezi vallomását:

„1948-tól már nem dolgoztam a szakmámban, mert akkor lakásépítés még jóformán nem létezett. Így fogtam más munkához: cukorgyár, állomás, mindenesetre, ahol nehéz munkát kellett kifejtetni.”

A többlépcsős atyhai elvándorlás első szakaszában az extenzív jelleg a döntő. A Temesváron letelepedők 42,718 százaléka (132 személy) a munkahelyi kiképzést választotta. A második szakaszban 11,9 százaléka (37 személy) már a szakmai iskola, szaklíceum elvégzése után indult a Bán-ság felé. A későbbiek során Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda szakiskoláinak atyhai végzősei Maros, Hargita és Kovászna megyében helyezkedtek el. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy a jóval kisebb, jelentéktelenebb marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, csíkszeredai atyhai kisközösség szakképzettség tekintetében jóval a temesvári, szebeni diaszpóra fölött áll. A Temesváron, Szebenben letelepedők elsősorban az élelmiszer- és húsipar felé vonzódtak. Egy-egy ilyen munkahelyre várva fél éveket, akár éveket az állomáson, az építőiparban vagy a fatelepen szállítómunkásként, favágóként dolgoztak. A kezdeti szakaszban, a letelepedés, a fészekrakás idején minden munkát elvállaltak: fát vágtak a fatelepen, zsákoltak, szenet hordtak, az asszonyok, lányok vagy szolgáltak, vagy bejárónőként, napszámosként helyezkedtek el. Nagyon sok atyhai gépkocsivezetői tanfolyamra iratkozott be.

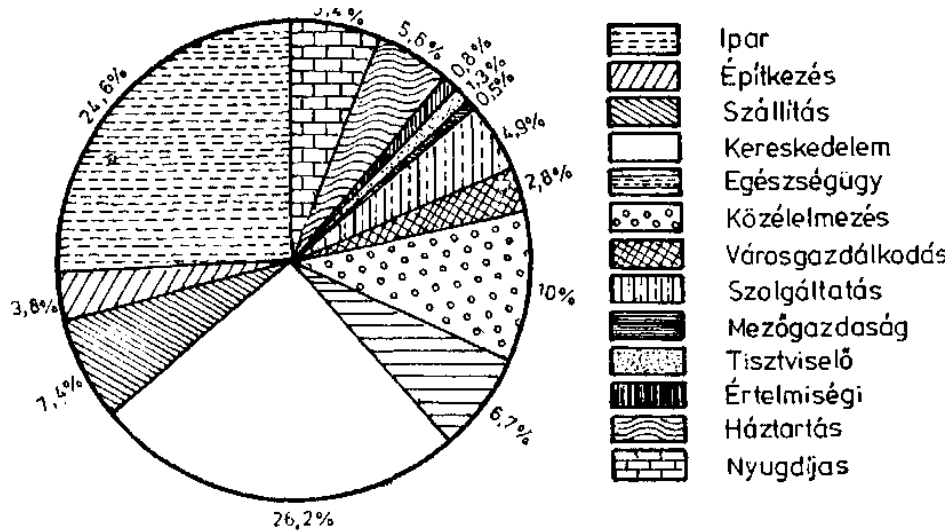
A jelenlegi atyhai közösség (1980-as felmérés) 490 tagjából a foglalkozási mozaik összeállításánál nem szerepel 96 személy: 55 iskolás (11,224 százalék), 34 0 és hat év közötti kisgyerek (6,939 százalék), és hét egyetemista, almérnöki hallgató (1,224 százalék).

Sor-szám	Mesterségek	Személy
1.	Gyalus, marós	4
2.	Vasztergályos	3
3.	Géplakatos	5
4.	Hegesztő	2
5.	Gépkocsivezető	23
6.	Almérnök	1
7.	Élelmiszeripari, cukrászlaboratóriumi szállító- munkás	21
8.	Hentes	27
9.	Villanyszerelő	4
10.	Villanymotor-tekercselő	2
11.	Szalaggyári munkás	4
12.	Autóbádogos	2
13.	Csokoládégyári szakmunkás	4
14.	Szövőmester	3
15.	Víz- és gázszerelő	4
16.	Központifűtés-szerelő	5
17.	Asztalos	6
18.	Építkezési szerelőmunkás	2
19.	Cukrászlaboratóriumi szakmunkás	19
20.	Szalámi gyári szakmunkás	5
21.	Kekszgyári szakmunkás	2
22.	Cipőgyári szakmunkás	3
23.	Rakodómunkás	5
24.	Szakács	9
25.	Szakácsnő	10
26.	Kantinvendéglői felszolgáló	9

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Egyed Péter (szerk.): Változó valóság

Sor- szám	Mesterségek	Személy
27.	Pincér	7
28.	Pincérnő	10
29.	Elárusító	14
30.	Raktáros	6
31.	Cipésszövetkezeti javítóműhelyben dolgozó	3
32.	Szakt munkás az Electromotor Vállalatban	1
33.	Villanytargoncás	1
34.	Cukrász	4
35.	Nyomdász	2
36.	Kórházi, rendelői nővér	6
37.	Napközi otthonban dada	5
38.	Kőműves	3
39.	Ács	1
40.	Szobafestő	4
41.	Fodrász	5
42.	Varrónő	7
43.	Szövőnő	3
44.	Virágkertész – egy család	3
45.	Szappangyári munkás	2
46.	Mosószer gyári szakt munkás	2
47.	Karbantartó	2
48.	Fűtő	2
49.	Vasutas	1
50.	Harisnyagyári szakt munkásnő	2
51.	Kozmetikus	3
52.	Ablakpucoló	1
53.	Takarítónő	14
54.	Mosónő	5
55.	Mosogatónő	3
56.	Kifőzdei felszolgáló	7
57.	Csemperakó	1
58.	Népművészeti szövetkezeti dolgozó	1
59.	Műszaki rajzoló	1
60.	Könyvelő	3
61.	Tanárnő	1
62.	Orvos	1
63.	Közgazdász	1
64.	Üzleti beszerző	8
65.	Gépírónő	1
66.	Csapos	2
67.	Pék	2
68.	Liftes	1
69.	Rizscsomagoló	1
70.	Éjjeliőr	1
71.	Kapus	1
72.	Minőségi ellenőr	2
73.	Segéd munkás	8
74.	Téész-tag	1
75.	Nyugdíjas	17
76.	Téész-nyugdíjasként költözött Temesvárra	3
77.	Juhász	1
78.	Férje után nyugdíjas	1
79.	Háztartásban dolgozik	22
Összesen:		394

A látszólagos nagyfokú szakmai polarizáció ellenére a foglalkozási mozaik rendkívül egysíkú! Teljességgel hiányoznak az úgynevezett csúcsgazatok: elektronika, elektrotechnika, automatizálás, vegyipar, a fém-megmunkálás legmodernebb szakmái. Egyenesen nyomasztó a terciér hálózat túlsúlya. Mindez ugyanakkor jelzi, hogy az Atyhához hasonló, agrártermelésre alapozott településeknél a területi mobilitástól eltérően a társadalmi mobilitás rendkívül lassú és egyenetlen. Távlatokban pedig azzal a veszéllyel jár, hogy lemaradnak a tudomány és technika trend-

Foglalkozási mozaik

vonalától, károsodik a kisközösség alkotóképessége, rendkívül lelassul a társadalmi szerkezet újratermelésének dinamizmusa. Ez a veszély különösen azért súlyos, mert az 55 iskolásból 47 (85,455 százalék) ugyancsak a terciér hálózatban szeretne elhelyezkedni. A kezdeti előny, a kereskedelem, közéletmérés, szolgáltatások nyújtotta pillanatnyi átrétegződési egyensúly visszahúzó indává válik, s a közösség elveszíti korábbi józan szakmai orientációját.

A foglalkozási mozaik elkészítése után vizsgáljuk meg a szakmai beilleszkedés, az inter- és intragenerációs mobilitás tipológiai vonatkozásait.

1. Bár a Temesváron élő atyhaiak vándormozgalma, végleges letelepedése időben 35 évig tartott, az itteni közösség jóval hamarabb egyensúlyi állapotba került, mint a nagyobb gazdasági és demográfiai potenciált képviselő települések kirajzottai. Mindezt – a közösség erején, homogenitásán kívül – két másik tényező is meghatározta:

a) Az Atyhából elvándorlóknak eleve számolniuk kellett a „visszaút nincs!” alternatívájával. A gyorsan öregedő, szinte teljesen elszigetelt falu távlatokban sem biztosíthatott kedvező feltételeket a modern ipari civilizáció anyagi bázisának megteremtéséhez, a magasabb életszínvonal eléréséhez. A fontosabb útvonalak mentén elhelyezkedő székelyföldi települések esetében még ma is megvan a visszatérési lehetőség. Az utóbbi években, másfél évtizedben alakult vállalatok szívesen fogadják a nagyobb tapasztalatú, a létfontosságú ipari fegyelmet elsajátító székelyföldi szakmunkásokat.

b) Az Atyha és Temesvár közötti 460 kilométeres távolság, a rossz közlekedési feltételek az ingázás minden formáját kizárták. Sem hetente, sem havonta, sem kéthavonta nem térhettek haza. Legfennebb az évi pihenőszabadság idején.

A városi munkahelyen eltöltött idő megállapítása érdekében elkészítettem a Temesváron élő atyhaiak elvándorlási grafikonját. (Lásd a mellékleten.) Ötéves kohorszokba csoportosítva, így oszlik meg a Temesváron véglegesen megtelepedett atyhai közösség:

Időtartam	Személy
I. 5 éven alul	13
II. 5–10 év között	25
III. 10–15 év között	51
IV. 15–20 év között	95
V. 20–25 év között	37
VI. 25–30 év között	47
VII. 30–35 év között	51
Összesen:	319

A városlakók arányának alakulásában a döntő változást az 1962-es év jelentette. Ekkor vándorolt el a szülőfaluból a Temesváron élő atyhaiak 12,8 százaléka.

2. Hasonló változatosságot mutat a végzettség szerinti megoszlás. Az első, városra költözött nemzedék tagjainak döntő többsége négy, legfennebb hét osztályt végzett. Az eke szarva, a kasza, a sarló mellől egyenesen valamelyik ipari vállalatba, kereskedelmi, szolgáltatási vagy egészségügyi egységbe került. 1954-ig a faluban csak I–IV. osztályos iskola működött. A szomszédos Korondon a tankötelesek csak nagyon elenyésző százaléka végezte el az elemi iskola V–VII. osztályát. Ezekre a kontingensekre egy másik teher is nehezedett: az V–VII., illetve V–VIII. osztály befejezése. Közülük 36-on az utóbbi években magánúton fejezték be tanulmányaikat. (Tizen az otthoni községközpontban, Korondon.) Így is számottevő azoknak az aránya, akik a mostani, kedvező feltételek között sem végezték el a nyolcadik osztályt. Elsősorban nyugdíjasokról vagy nyugdíj előtt állókról van szó.

A végzettség szerinti megoszlás lehetőséget teremt az inter- és intragenerációs (nemzedékközi) vizsgálódáshoz. A leszármazási táblák alapján nyomon lehet követni mind a területi, mind a társadalmi mozgékonyosság előfordulását, a rétegváltás intenzitását, a társadalmi térben megtett utat.

Végzettség szerinti megoszlás:

II–IV. osztály	V.	VI.	VII.	VIII.	Szakmai iskola Szaklíc.	Érettségi	Almérnöki	Egyetem
10	6	11	82	157	37	10	1	5

A 10 két, illetve négy osztályt végzettek közül három téves nyugdíjas, egy 63 éves háztartásbeli, két állami nyugdíjas, négy pedig nyugdíj előtt álló segéd-, illetve betanított munkás.

A szakmai iskolát, szaklíceumot végzettek közül tízen a szakmájuktól teljesen eltérő ágazatokban dolgoznak. Négyen például a korondi líceum kerámiatagozatán tanultak, Temesváron kettő szállítómunkásként, kettő pedig húsipari dolgozóként tevékenykedik. A közösség döntő többsége, 239 személy (74,922 százalék) hét, illetve nyolc osztályt végzett. A székelyudvarhelyi, csíkszeredai, sepsiszentgyörgyi diaszpóráknál a szakmai iskolát végzettek aránya meghaladja a 65 százalékot.

Az előbb vázolt statisztika nagyon érdekes összefüggéseket takar. Tájainkon a többlépcsős társadalmi mobilitásban döntő szerepet játszó, intenzív elvándorlásról csak a hatvanas évek elejétől beszélhetünk. Ezt megelőzően elsősorban azok mentek, akik családi indíttatás révén valamilyen keresett szakmához (ács, kőműves, kőfaragó) tökéletesen értettek. Velük együtt zúdult a városra, az ipartelepekre, építkezésekre a négy, jobb esetben hét osztályt végzett agrárnépfölösleg hatalmas tömege. Vajon ez a szakmai, ritkább esetben kulturális mohósággal megáldott, szakismeretek, ipari fegyelem, városiasodási orientáció nélküli tömeg képes-e a napi anyagi-biológiai szükségletek kielégítését szolgáló alkalmazkodás szintjéről eljutni a szó valódi értelmében vett városi életmód, kulturált emberi magatartás, a racionális városi tudat szintjére? A konkrét szociológiának alig van ennél fontosabb tárgyköre: „A hagyományos régi városközpont, illetve annak társadalmi magja nem képes megbirkózni a számban óriási túlerőt képviselő falusiak gyors integrálásának feladataival. Emiatt nem a város formálja a maga képére a beköltözöttek sokaságát, hanem az integrálok győzik le a mennyiség erejével a minőségi elvárásokat lassan feladó várost. [...] A külsőségekben már nem falusi, de belső értékekben (legfőképpen ami a városi magatartás kulturáltságát illeti) még nem városi tömegek nemes értelemben vett polgári életmódot és műveltséget mindaddig nem tudnak kialakítani, amíg meg nem találják a várost. A város szociológiai lényege nem a komfort, hanem a kulturált emberi magatartás.”²⁵

Azoknak van igazuk, akik mindezek ellenére bíznak a város integráló képességében. Az egyedi, szélsőséges eseteket leszámítva bizonyos fokú integrációra már a városra áramló első nemzedék fiatalabb tagjainál sor kerül. Dőre kívánság lenne, hogy már az első nemzedéknél teljes mértékben bekövetkezzék a városi életmód belső, reális jegyeinek az elsajátítása. Sokszor még a városon lakó értelmiség egy része sem él városi életmódot. A város nyújtotta művelődési lehetőségeket közelről sem hasznosítja. A másik végtel hangoztatása éppen olyan veszélyes: az urbanizáció fokát a művelődési otthon tartalmával, a hivatásos vagy műkedvelő együttesek kiszállásainak számával mérni. Atyhába például soha egyetlen hivatásos együttes sem látogatott el. Ennek ellenére viszonylag erős az önművelődési igény.

A temesvári atyhai közösségnél kezdettől fogva működésbe léptek azok a közösségszervező erők, amelyek a sajátos integráció irányába hatottak. Ebben a folyamatban döntő jelentőségük van a primér szerveze-

²⁵ *Város és etnikum*. Korunk évkönyv. 1980. 182.

teknek: a családnak, a rokonságnak, a szomszédságnak. Az atyhaiaknál mindez minőségileg az átlagosnál jóval magasabb szinten jelentkezett, az integráció folyamata nem járt traumákkal, drámákkal, tragédiákkal. A szakmai, kulturális integráció folyamatát megkönnyítette a nagyváros által a szakmai továbbképzésre nyújtott széles körű lehetőség: hetvenötven egy-két gyerek mellett éppen ezért vállalhatták a továbbképzéssel járó nehézségeket. Erre utalnak az egyéni vallomások:

„Egy ideig traktoron dolgoztam. 1954-ben elküldtek Brassóba továbbképzésre, brigádos iskolába. Miután visszatértem az iskolából, mint brigádvezető dolgoztam, míg el nem vittek katonának. 1957-ben leszereltem, s véglegesen letelepedtem Temesváron. Az akkori autójavító műhelybe kerültem, s jelenleg is ott dolgozom mint gépszerelő.”

„Székelyudvarhelyen négyhónapos pincérképző tanfolyamot végeztem. Utána beiratkoztam a líceumba. Ennek elvégzése után hathónapos édességipari szakmunkásként tanfolyamon vettem részt. Egy évig mint munkás dolgoztam, onnan áthelyeztek a könyvelőségre. Pillanatnyilag mint könyvelő dolgozom.”

„Tanulmányaimat szülőfalumban kezdtem, majd hatodik osztálytól Korondon jártam iskolába. Székelyudvarhelyen az 1-es számú Líceum építészeti szakán csak a líceum első fokozatát fejeztem be. 1979 júliusában a nővérem hívására Temesvárra jöttem. Itt helyezkedtem el mint szakképzetlen munkásnő. Tanulmányaimat a líceum esti tagozatán folytatam.”

A végzettség szerinti megoszlás, a vallomások mintegy tükrözik, hogy a közösség tagjainak igen jelentős része megrekedt az alacsony képzettség szintjén. A fészekrakás felfokozott lázában néhányan nem vették igénybe a 2-es számú Matematika-fizika Líceum nyújtotta előnyöket: az ismeretek anyanyelvi elsajátításának lehetőségét. Természetesen gyakoriak a felemelő példák: az anyanyelvi ismeretek megszerzése érdekében már első osztályos kortól kezdve vállalják a napi egyórás, váltott villamosokkal, autóbuszokkal való közlekedést.

Az extrapolarizáció szabályai szerint mindez távlatokban elvezethet az értelmiségi réteg számbeli gyarapodásához. Az 1980–1981-es iskolai évben 8 atyhai származású fiatal folytatta tanulmányait a 2-es számú Matematika-fizika Líceum nappali tagozatán. A potenciális lehetőség kiaknázásán vagy elodázásán múlik, hogy a közösség saját partikularitásába süllyed-e, vagy nem. Ezért lenne olyan nagy szükség az értelmiségi jelenlétre, hiszen az egy orvost, közgazdászt, tanárnőt, almérnököt számoló törékeny értelmiségi „réteg” elképzelhetetlenül távol áll a tudatosító szereptől. Pillanatnyilag ők szorulnak a közösség megértő támogatására, biztatására. A többi atyhai diaszpóra tanulmányozása is azt bizonyítja, hogy a második nemzedék soraiból kialakuló értelmiség sajnálatos módon elszakad a saját közösségétől, a kapcsolatok felszínessé, véletlenszerűvé válnak. Ez történt Szebenben, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, ahol orvosok, tanárok, tanítók, újságíró mellett egyetemi tanár, magas szakképzettségű műszaki értelmiségi is él.

3. Az atyhaiak zöménél a városi életbe való integrálódást elősegítette a munkahely és lakóhely közötti viszonylag kis távolság. A lakóhely és munkahely között senki sem utazik napi 1–1,2 óránál többet. Mivel a lakásépítésre vagy a lakásvásárlásra rendszerint jóval a munkábaállás

után került sor, anyagi előnyeiket hasznosítva úgy választották meg lakóhelyeiket, hogy közel legyenek a munkahelyhez. A városszéli kertes házakban, a szuburbiákban lakók utaznak a legkevesebbet, hiszen a térképen is látható kisebb-nagyobb atyhai szigetecskék a munkahelyek közelében vannak. A Temesváron letelepedő atyhaiak már a kezdet kezdetén sem választották az egy-két utcába való tömörülést, így a lakótelepek előrenyomulása nem járt – a beszercei diaszpórához hasonlóan – a közösség térbeli szétszóródásával. A környező falvakban lakók 40–50 perc alatt teszik meg az otthon és a munkahely közötti távolságot. Azok, akik távolabb telepedtek le, rendre beköltöztek a városba. Az itt köztérképen csak a Temesváron élő atyhaiak szerepelnek. Függetlenül attól, hogy egy vagy több nemzedék lakik egy fedél alatt, egy kis körrel ábrázoltuk a lakások térbeli elhelyezkedését.

4. A munkahelyi fegyelem, a munkaidő kihasználása külön szociológiai tanulmányt érdemelne. Az atyhai származásúak nemcsak kiváló, hanem magas szaktudású munkaerőt képviselnek. A csoportvezetők, a mesterek, a mérnökök nagy elismeréssel beszélnek helytállásukról. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy nélkülük Temesváron megállna az élet, de annyi bizonyos: a közellátás, közlekedés, közszállítás, a szolgáltatás megsínylené az atyhaiak hiányát.

Ennek erkölcsi motivációját abban látom, hogy amikor elindultak Szeben, Temesvár vagy Marosvásárhely felé, mindenáron bizonyítani akartak. A munkahelyet, a munkalehetőséget nagyon megbecsülték, és megbecsülik ma is. Mindössze tíz olyan atyhai származásúval találkoztam, aki a jelenlegi munkahelyével elégedetlen. A más munkahelyre való átváltást mindig magasabb képesítés elérésével és nem fluktuációval oldják meg. Vitalitásukat örökölt, szigorú munkaerőcsúcsuknak köszönhetik. Az egymást követő rajok indulásakor úgy érezték, hogy a gyárnak szüksége van a falusira. Manapság mintha megfordult volna a kocka. Ez is közrejátszik abban, hogy a szakmai iskolák végzettei néha jóval nehezebben integrálódnak, rosszabbul felelnek meg az elvárásoknak, mint azok a szakképzetlen falusiak, akik 15–20 évvel ezelőtt választották a várost.

Az előbbiek során vázoltuk, hogy a temesvári atyhai közösség rétegződése, szakképzettsége – a tercier hálózat túlsúlya miatt – a társadalom trendvonala mögött maradt. Részben emiatt a hatalomból való részesedésüket illetően nem működnek a társadalom izomorf egységeként. A megye, a municípium pártbizottságaiban, az államhatalom helyi szerveiben egyetlen atyhai származású sem dolgozik. Mindez igazolja, hogy az eddigi kísérletek, amelyek kizárólag csak a szomszédsági, lakótelepi egység gondolatában fejeződtek ki, azért bizonyultak terméketlennek, mert elválasztották a közügyekben való részvételtől.

ÉLETMÓD ÉS KULTÚRA

A családdal kapcsolatos szociológiai irodalmunk elsősorban a háztársaság közötti viszonyra, a női emancipáció fokára, a gyermeknevelés objektív és szubjektív gondjaira, esetleg az ideálisnak mondott és a tényleges gyerekszám közötti különbségekre keres választ. Mintegy lopva, szövegmagyarázatként jelenik meg a családok anyagi helyzete. Pedig a

területi mobilitásban, a vándormozgalomban az elsődleges motiváció kizárólag anyagi természetű: „városon könnyebb és jobb a megélhetés”. Az integrálódás nagy lendületében szintén az anyagi szükségletek kielégítése az uralkodó. Ez határozza meg végső soron a természetes szaporulatot is. A megváltozott társadalmi körülmények lehetővé teszik az életmód egyéni megszervezését és alakítását. A mai szociológiai kutatások mind nagyobb teret szentelnek az életmód struktúrájában jelentkező trendeknek. „Az életmód – olvashatjuk Fábíán Ernő tanulmányában – az emberek, egyének, csoportok, társadalmi rétegek olyan tevékenység- és magatartás-rendszere, amelyet kisebb vagy nagyobb tudatossággal történelmileg változó szükségleteik, igényeik, vágyaik kielégítésére szerveznek.”²⁶

A városi életmód körülményei szükségszerűen meghatározzák az életmód struktúráját, a társas kapcsolatokat.

A temesvári felmérés során ez okozta a legnagyobb gondot. Az anyagi helyzetre vonatkozó kérdéseket bizalmatlanul, ellenségesen fogadták. A földiség ellenére a gazdasági milícia emberét, adókiivetőt láttak bennem. Nagyon nehezen sikerült meggyőzőnöm őket az ellenkezőjéről: arra vagyok kíváncsi, hogy az urbanizációval, az integrációval valóban növekedett-e a közösség anyagi ereje. A vándormozgalom belső mechanizmusa alapján figyelembe kell venni az otthonról hozott anyagi örökséget, folyamatos segítséget, a lakásviszonyt, a tartós fogyasztási javakkal való ellátottságot. Ne tűnjön mítoszrombolásnak: a városon élő atyhai származásúak általános anyagi helyzete nem sokkal jobb, mint azé a középkorú téesz-tagé, aki állatokat tart s azokat szerződés útján értékesíti. Az élelembeszerzés, a lakás magas fenntartási költsége felemészti a család jövedelmének 60–65 százalékát. Azok a családok vannak előnyben, akik jóval a szövetkezetesítés előtt vándoroltak el, s még élvezhették az örökség (föld, bennvaló) eladásából származó anyagi előnyöket vagy akiket ma is folyamatosan segítenek az otthon élő, rendszerint nyugdíjas szülők. Ez döntően meghatározta, hogy a Temesvárra, Besztercére, Szebenbe, Marosvásárhelyre került atyhaiak elsősorban maguk között házasodtak. Mindkét szülő részéről érkezett s érkezik ma is a zöldség, a gyümölcs, télen pedig a disznóköltség. Tehát a kereset alapján elkészített anyagi helyzet nem mérvadó. A kisebb keresetűek általános anyagi színvonala lehet lényegesen magasabb, mint a nagyobb jövedelmű családoké. (Természetesen mindez semmit sem von le az atyhaiak általánosan elismert szorgalmából, leleményességéből.) Mivel az atyhaiak zöme a kereskedelemben, a szolgáltatásokban, a közszállításban, a közétkeztetési hálózatban helyezkedett el, a keresetek legfennebb az életkortól függően különböznek, az anyagi helyzet viszonylagos homogenizálódásának vagyunk tanúi. Ugyanazokkal a lakástípusokkal, bútorfélékkel, ugyanolyan beosztással, hűtőszekrény-, porszívó-, magnó-, lemezjátszó-márkakkal találkozunk mindenhol. Még az asztal, szekrény tetején lévő üveghalak is teljesen egyformák. A városra került falusiak, tehát nem csupán a kispolgári családok anyagiakra koncentráló modelljét vették át, hanem a kultúrában is hozzájuk igazodnak. A lakásból nem hiányozhat a könyvespolc, a könyv, mert hát ez a divat.

Az atyhai közösség anyagi-fizikai vetületét hitelesebbé teszi a diakronikus, korszakokat összehasonlító vizsgálat. Az otthonról hozott helyi

²⁶ Fábíán Ernő: *A tudatosság lehetősége*. Korunk évkönyv. 1980. 206.

sajátosságok és viszonyok az itteni életmódban is érzékelhető különbségekhez vezettek. Az átlagosnál jóval hamarabb jutottak kertes családi házhoz, tömbházlakáshoz, tartós fogyasztási javakhoz. Az ágy- és albérlettől való rettegés, az otthoniak előtti bizonyítás szándéka mindebben rendkívül ösztönzően hatott. Bizonyítani pedig csak anyagiakkal lehetett: házzal, autóval, tartós fogyasztási cikkekkel. „Régebben ritkán jártam haza, mert az olyan szegény ember, mint én (pakulár voltam), kétszer is meg kellett gondolja, hogy mire költi a pénzét. Elhatároztam, hogy én sem maradok le a többi atyhaitól: építeni fogok. Mikor meglátogatott az atyhai nagybátyám, azt mondta: Hát, nem gondoltam vóna, ecsém, hogy te mint pakulár ember minden segítség nélkül ilyen házat rittyentesz. Ez nekem olyan jólesett, hogy ki sem lehet mondani.”

„Albérletben laktunk hét évet. Sikerült egy telket, jobban mondva egy házhelyet vásárolni, amire később építettük ezt a házat. 1969-ben már kész volt, pirosban állott. Az atyhaiak segítségével talán nem készült volna el. Olyan napok is voltak, amikön tízen-tizenöten sürgölődtek az állványokon.”

„Jelenleg saját házunkban lakunk, amelyet a feleséggel és a kollégákkal együtt tataroztunk ilyenné. 1968-ban még villany sem volt benne. 1972-ben láttunk az építkezéshez. Most van két szoba, kamra, fürdőszoba és központi fűtés, mivel nekem ez a mesterségem.”

Téves úton jár az, aki az önerőből építkező, városra került falusiakat elítéli, anyagiassággal vádolja. A biztonságérzetet, a végleges letelepedést elsősorban a saját lakás sugallja.

Ugyanakkor jóval több megértéssel, figyelemmel kell kezelniünk a lakótömbtől való egyfajta idegenkedésüket is. Az otthoni világ sokkal áttekinthetőbb, könnyebben tud tájékozódni benne a honos, s mert a falusi élet tempója sokkal lassúbb, mint a városié, magabiztosabban tud közlekedni ember és ember között. Egyetlen név kimondásakor lelki szeméi előtt látja a családok genealógiai táblázatát is. Városban szégyell átmenni a szomszédokhoz, s egyébként az időjárásról s a labdarúgásról kívül nincs miről beszélgetni. Ekkor lép fel a „blokkbetegség”.

Az atyhaiak közül nagyon sokan (157 személy – 52,040%) idegenkednek a lakótelepektől. A magas épületektől való szorongásukat bizonyítja, hogy senki sem lakik harmadik, negyedik emeletnél magasabban. A tízemeletes lakótömbökben is olyan lakást választottak, amely a harmadik vagy a negyedik emeleten van.

Az albérletet, ágybérletet mindig végső megoldásnak tekintették. Mindössze huszonöt (7,834 százalék) választották ezt a végső alternatívát. Elenyészően kevesen kényszerültek huzamosabb ideig ilyen viszonyok között élni. Négyen tíztől-tizenöt esztendeig, öten hat évig, hárman pedig két évig éltek ágy- vagy albérletben. Messze a legjobb arány a székelői bevándorlók körében. A munkásszállásokat, legény- és leánylakásokat is lehetőleg messzire elkerülik. A 319 Temesvárra érkező atyhai közül tizenketten (3,761 százalék!) választották ezt az átmeneti lakásformát. 282 személy (88,401 százalék!) a rokonoknál, falusfeleinél vészelte át a lakás gondokkal terhes éveket. Mindez a közösségtől nagy erőfeszítéseket követelt: nagyon rossz lakásviszonyok, zsúfoltság mellett is vállalták az otthonról érkezettek elszállásolását. Találomra, bizonytalanra sohasem indultak el, csak nagyon biztos információk birtokában vették vál-

lukra a katonaládát vagy az átalvetőt. Mindez olyan erős primér kapcsolatok eredményezett, amelyeknek jótékony hatása ma is érződik.

Meglepően kevesen, 48 család (az összes családok 21,145 százalék) lakik állami tulajdonú lakásban. Nincs lakása két nőtlen fiatalembernek (0,408 százalék) – az atyhaiak összességéhez viszonyítva –, albérletben lakik két hajadon és két nőtlen (0,816 százalék), rokonoknál hat személy (1,224 százalék), bentlakásban pedig két egyetemista (0,408 százalék).

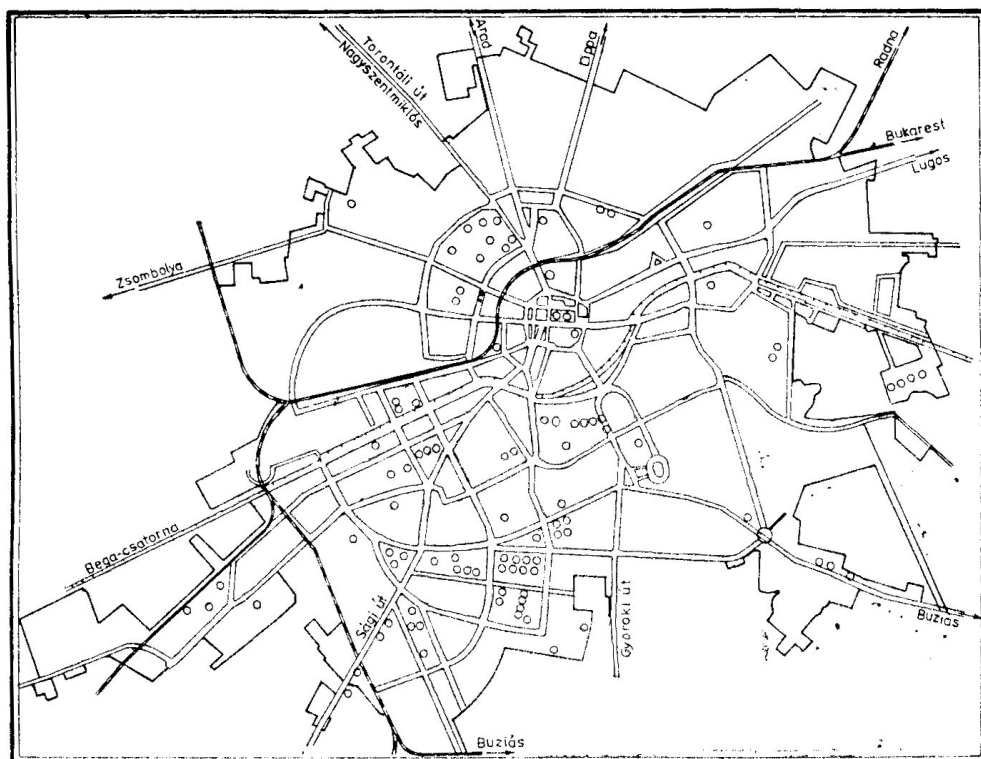
A családok megoszlása lakáshasználati jogcím szerint

Sor-szám	Állami lakások	Családok száma	Az összlakások számához viszonyított arány	Százalék szerinti megoszlás
1.	1 szoba, konyha komfort nélkül	9	3,964%	18,00%
2.	1 szobás összkomfortos garzonlakás	3	1,321%	6,00%
3.	2 szoba összkomfort	33	14,540%	66,00%
4.	3 szoba összkomfort	3	1,321%	6,00%
5.	Bentlakás	2	0,881%	4,00%
	Összesen:	50	–	100,00%

Sor-szám	Magánlakások	Családok száma	Az összlakások számához viszonyított arány	Százalék szerinti megoszlás
1.	1 szoba összkomfort	4	1,762%	2,259%
2.	2 szoba, kert, komfort nélkül	21	9,251%	11,866%
3.	2 szoba tömbházlakás	56	24,670%	31,642%
4.	3 szoba tömbházlakás	15	6,607%	8,474%
5.	2 szoba, kert, komfortos lakás	32	14,099%	18,081%
6.	3 szoba, kert, komfortos lakás	11	4,845%	6,214%
7.	4 szoba, kert, komfort nélküli lakás	4	1,762%	2,259%
8.	4 szoba, kert, összkomfort	9	3,964%	5,084%
9.	Nagy család	6	2,643%	3,389%
10.	Rokonoknál	8	3,525%	4,519%
11.	2 szobás tömbházlakásba költözik	9	3,964%	5,084%
12.	3 szobás tömbházlakásba költözik	2	0,881%	1,129%
	Összesen:	177	100,00%	100,00%

Paradox jelenség, hogy a kilenc szoba-konyhás, W.C., fürdőszoba nélküli lakás közül hét a belvárosban van. Régi, komfort nélküli bérházakról van szó, amelyek kommunális ellátottsága messze elmarad bármelyik lakótelepétől. Nagy előny: a központi fekvés és a tágasság. Az atyhaiak számára azonban semmilyen jelentősége nincs annak, hogy valaki a belvárosban vagy a külvárosban lakik.

Legnagyobb vonzóereje továbbra is a kertés lakásnak van. Nemcsak a végleges letelepedés, a gyökérezesztés szimbóluma ez, hanem az egyes családok előrehaladásának legfontosabb fokmérője. Az autó, a telefon, a tartós fogyasztási javak, a háztartásban alkalmazott technikai csodák mind-mind eltörpülnek a házért folytatott küzdelemben. Temesváron, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben az utcák megválasztása is úgy tör-

Atyhai származású családok temesvári lakhelyei

tént, hogy azok legalább a nevükben idézzék a szülőföldet. Ilyen megfontolások alapján alakult atyhai sziget Temesváron a Maros, Marosvásárhelyen pedig a Kisszőlőshegy utcában. A megnövekedett lakáskomfort nem az értelmiség, a tisztviselő réteg kizárólagossága: semmilyen korreláció nincs a foglalkozási átrétegződés és az anyagi helyzet között. A Temesváron élő atyhai származású értelmiségiek lakásviszonyai például sokkal rendezetlenebbek, mint bármelyik munkásé. A három- és négyszobás lakástulajdonosok közül kettő segédmunkás.

A három- és négyszobás, összkomfortos lakások közül öt nem Temesváron, hanem a peremközségekben épült, tulajdonosaik a legkedvezőbb lakásviszonyok között élnek. Az egyszobás és négyszobás pólus között helyezkedik el az atyhai családok zöme.

TARTÓS FOGYASZTÁSI JAVAKKAL VALÓ ELLÁTOTTSÁG

A lakás felépítésével, megvásárlásával párhuzamosan került sor a tartós fogyasztási javak megszerzésére. Legelőször bútort vásároltak, hiszen otthonról a katonaládán kívül semmit sem hoztak. (Azt viszont megőrizték: minden atyhai családnál ott van az erkélyen vagy a padláson.)

1962 előtt – akárcsak a lakásépítkezésben – átmeneti periódusra rendezkedtek be. Az ötvenes évek elején indulók még csak a legkezdetlegesebb bútorokat szerezték be: sodronyágyat, két fekvőhelyes heverőt, ütött-kopott szekrényeket, asztalokat, székeket. 1962 után egyre-másra vásárolták a bútorokat, a tartós fogyasztási javakat. Ezek sorában első helyen a hűtőszekrény áll. A valamivel melegebb klíma, az enyhébb telek nélkülözhetetlenné tették a hűtőszekrény használatát. A hűtőszekrényvel való ellátottság éppen ezért a legmagasabb: 83,47 százalék (189 család). A tartós fogyasztási javak megoszlása:

	Darabszám/Család	Százalék
Mosógép	115	50,660
Porszívó	127	55,947
Varrógép	89	39,207
Telefon	20	8,810
Televízió	163	71,806
Rádió	127	55,947
Magnetofon	32	14,096
Lemezjátszó	75	33,039
Kávéfőző	177	77,973
Fényképezőgép	17	7,488
Kiskocsi	11	4,845
Összesen:	227	

Az atyhai családok döntő többsége tartós fogyasztási javakkal jól, illetve nagyon jól ellátott. Érdekes a varrógép magas százaléku jelenléte. Ezt a hagyományt is otthonról hozták: csak az a jó gazdaasszony, akinek varrógépe van. Az más kérdés, hogy csak elvétve használják.

Eltérően a bennszülött városlakóktól, más vidékekről bevándorlók-tól, az atyhaiak a szakosított üzletekből sohasem kölcsönöznek tartós fogyasztási javakat. A részletre történő vásárlás, a kölcsönzés teljesen idegen az atyhaiak körében. Szinte kizárólag a fiatalok életvitelében terjedt el ez a városi életmódhoz szorosan kapcsolódó vásárlási forma. Az idősebbek a tömbházlakást is készpénzzel vásárolják. Csupán 51 olyan családdal találkoztam, ahol lakást, bútort vagy más tartós fogyasztási cikket részletre vásároltak: 28 család – a többség – lakást, 10 család lakást és bútort, 13 család hűtőszekrényt, televíziót, autót vásárolt részletre.

A diakronikus vizsgálat szerint az atyhaiak anyagi helyzetében az eltelt húsz év során következett be a minőségi ugrás. Az ötvenes évek végéig mindössze 11 család épített házat, vásárolt lakást. Hűtőszekrény, mosógép egyetlenegy családban sem volt. A többi tartós fogyasztási javak vásárlására csak a hatvanas évek elejétől került sor. Az átlagosnál jóval fokozottabb – néha túlzott – takarékoság bámulatos fordulatot eredményezett: 1966 és 1972 között harminc (!) családi házat építettek fel, miközben minden családban kicserélték a bútort, megvásárolták a hűtőszekrényt, mosógépet, varrógépet, rádiót, televíziót. Az utolsó atyhai is kiköltözött az alagsori pincelakásból, tömbházlakással vagy kertes házzal cserélte fel.

Olyan erős, kizárólagos jellegű a lakásra, tartós fogyasztási javak beszerzésére való orientáltság, hogy mindez teljesen leköti az egyének és a családok energiáját. Önművelésre alig marad idő. Ugyanakkor hajszálpontosan számon tartják: ki honnan indult. Az egykori módosabb családok gyerekeinek – éppen előnyös anyagi indulásuk révén – ma is nagyobb a közösségen belüli tekintélye, mint a napszámos, törpebirtokos le származottaknak. Az ember már arra számít, hogy a templomi ülésrend is eszerint alakul. Mindezt Fábíán Ernő így fogalmazta meg: „A nemzeti-ségek alkotó részvétele a társadalom építésében elsősorban attól függ, hogy hagyományos kultúrájukat milyen mértékben tudják ötvözni korszerű ismeretekkel és technikai jártasságokkal. A korszerű ismeretek elsajátításának és a személyiség fejlesztésének intézménye az anyanyelvű iskola. [...] Minél nagyobb tudású az egyén, annál, nagyobb esélye van arra, hogy cselekvő alanya legyen a társadalmi és politikai gyakorlatnak. A tudás és a végzett munka között annyira szoros a kapcsolat, hogy a képzettség a társadalmi munkamegosztás és a hatalomban való részesülés egyik jellemzőjének tekinthető.”²⁷

Pillanatnyilag úgy tűnik, ezen a területen kell a legkeményebb harcot megvívni: a közösség tagjait teljesen kielégíti az egyének, a családok jelenlegi anyagi helyzete. „Mindent elértünk, amit egy munkás ember elérhet” – csalóka látszatáért nagyon könnyen lemondanak a továbbtanulás lehetőségéről, s az azonnali érvényesülés hajszolása miatt éppen gyerekeik – akikért pedig minden áldozatra képesek – maradhatnak le, mert csak a segédszemélyzet genetikai reprodukciójára állítódnak be. Bár nem általánosítható: az alacsony kulturális igény alacsony elvárásokat eredményez a közösség tagjaival szemben is.

Az ipari civilizáció és urbanizáció körülményei között élő közösségek „sajátosságait a szubjektív szférában, a kultúrában találjuk meg. A közös-

²⁷ Uo. 204.

ségmentés szemszögéből nézve, a művelődési viszonyok és lehetőségek döntően befolyásolják a személyiség struktúrájának belső alakulását. Mint szemiotikai rendszer, a kultúra ugyanakkor kapcsolatteremtő és konnotációs funkciókat is teljesít, biztosítja a közösségben élő egyének viselkedésének és tevékenységének egybehangolását. Mindez feltételezi a hagyományos kultúra és a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak ötvözetét, a kognitív sajátosságok maximális érvényre juttatását. Az atyhaihoz hasonló városi közösségek csak úgy válhatnak magas érték-tartalmúvá, ha – etnikai hovatartozásuk megőrzésével párhuzamosan – nyitottak maradnak a nembeli értékekkel szemben. Nem véletlen, hogy a modern civilizáció körülményei között a család és a személyes időmérleg alakulását számos országban már szakosított kutatócsoportok végzik.²⁸ A társadalom számára nem közömbös, hogy az átlagember – mindennapi életének komplex szövevényében – hány órát fordít kedvtelésül szolgáló időtöltésekre, alvásra, testápolásra, olvasásra, tévénézésre, rádióhallgatásra, étkezésre vagy a barátok meglátogatására. Kulturálisan releváns szokások fejeződnek ki az elalvás előtti olvasásban, a reggeli tornában, a gyermekkel való foglalkozásban.

Bár nem tartozik szorosan tanulmányunk tárgyához, röviden vázolnunk kell a temesvári atyhai közösség szabadidő-mérlegét. Az otthonra, családra való orientáltság révén a nők 5 óra 10 percet (a teljes nap 21,527 százalékát), a férfiak 4 óra 10 percet (idejük 17,361 százalékát) töltik háztartási teendők végzésével. Lényegesen többet, mint amennyi az országos átlag. Mindez a kantinevendéglőktől való idegenkedéssel és bizonyos családi funkciók intézményes ellátásáról való szinte teljes lemondással magyarázható. 211 család otthon végzi a mosást. Az egyik idősebb férfi így sommázta a közösség véleményét: „Ha megtudnám, hogy az atyhaiak közül valaki a mosodában mosat, szégyenszemre én végezném el helyette.”

Hasonlóan sok időt emészt fel a főzés. Mindössze 21 (az összcsaládok 9,251 százaléka) veszi igénybe a kantinevendéglők szolgáltatásait. A vándormozgalom általános modelljétől eltérően az atyhai származású férfiak nagyon sokat segítenek a háztartási teendők elvégzésében.

Hogyan, mivel tölti szabad idejét a faluról városra került hatalmas tömeg? Sok esetben értelmetlenül, tartalmatlanul. A szabadidő-gazdálkodás teljesen spontánul, véletlenszerűen alakul. Senki sem tudatosította bennük ennek rendkívüli fontosságát. A modern szociológiai irodalom egyik fontos elméleti tétele: az életminőség, az életszínvonal és a szabadidő-mérleg közötti organikus interdependencia. Számottevő ellentmondás feszül az elvárások és a kulturális lehetőségek között. A lakótelepek és a kulturális létesítmények között rendszerint olyan nagyok a távolságok, hogy az idősebbek, a családostok nem vállalják a városon belüli „művelődési ingázást”. Az atyhai góccok közelében sehol sincs művelődési ház, koncertterem, táncház, klub vagy sportpálya, jobbra csak akkor mozdul meg az egész közösség, amikor a falragaszok a Maros Művészegyüttes, a Hargita és a Vadrózsa folklóregyüttes vendégszereplését hirdetik.

²⁸ *Idő a mérlegen* (12 ország városi és városkörnyéki népességének napi tevékenységei a Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat tükrében). Szerkesztette: Szalai Sándor. Bp. 1978.

Sajnálatos módon csökkent – az otthoni közösséghez viszonyítva is! – a könyv iránti érdeklődés. Míg otthon minden faluközösségben van egy olyan mag, amely nagyon érdeklődik a könyvek iránt, rengeteget olvas, itt, a városi környezetben alig olvasnak az emberek. Legfennebb a napisajtót olvassák el. A Temesváron megjelenő Szabad Szóra előfizetett minden atyhai család. Azonban az irodalmi folyóiratok, az Igaz Szó, az Utunk, a Művelődés, A Hét, a Korunk jobbára ismeretlenek. Csak a felsőbb évfolyamú diákok jóvoltából, unszolására jut el egy-két példány az atyhai és általában a székelyföldi munkáscsaládok asztalára. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem jártam olyan munkáscsaládnál, ahol a legújabb könyvújdonságok mind fellelhetők ne lennének. Dosztojevszkij, Déry Tibor, Szilágyi István, Moldova György műveiről vagy a Forrás-sorozat szerzőiről éppúgy tájékozott, mint bármelyik értelmiségi. Azonban ez elenyésző: öt-hat család túlságosan kevés egy ilyen, viszonylag népes közösséghez viszonyítva. Ezt bizonyítja a családonkénti kötetek száma is:

Sor-szám	Család	Százalék
1. Egyetlen kötet sincs	2	0,881
2. 10 kötet van	11	4,845
3. 10–25 kötet van	31	13,656
4. 25–50 kötet van	43	18,942
5. 50–100 kötet van	62	27,311
6. 100–150 kötet van	39	17,186
7. 150–200 kötet van	12	5,286
8. 200–300 kötet van	19	8,370
9. 300–400 kötet van	5	2,202
10. 500–700 kötet van	3	1,321
Összesen	227	100,000%

A könyvek vásárlása véletlenszerűen történik. Nemcsak az atyhaiak, hanem a Temesváron élő értelmiségiek is panaszkodnak, hogy a magyar nyelvű kiadványok olyan kis példányszámban jutnak el a megyeszékhelyre, a megye városaiba, községeibe, hogy csak nagyon kevesen tudják beszerezni a szükséges köteteket. A „Könyvet postán” szolgáltatól pedig egyelőre idegenkedik az itt megtelepedett munkáscsaládok szinte mindenike. Csak a gyerekek, az iskolások kölcsönöznek könyvet a könyvtárakból, a felnőtteknek csupán öt-tíz százaléka. Az ember már annak is örvendene, ha legalább a könnyebb műfajt olvasnák. Hasonló a helyzet, vagy talán még rosszabb, a zenei nevelés terén. A megvásárolt lemezek 97 százaléka néma, legjobb esetben népdal. A lemezzátszó, magnetofonok viszonylag magas száma pedig arra utal, hogy zenét gyakran hallgatnak a családban. A klasszikus zene hallgatását, koncertre járást csupán kilencen említették időtöltésként.

Az iskolai végzettség döntően meghatározza a szabadidő-gazdálkodást. Az érettségizettek a hetilapok és szakkönyvek tanulmányozását kedvelik.

Az atyhai származásúak szabadidő-mérlegében kvantitatív nagyságrendjével a tévénézés, a rádiózás, a kerti munka és a gyereknevelés vezet. Ugyanakkor nagyon magas – a közösségelmélet szabályainak érvé-

nyesülésével – a családok közötti interakciók száma. Érdekes összefüggéseket takarnak a napi szabadidő-mérleg százalékban kifejezett, 6 órához viszonyított adatai.

Tevékenységi forma	Nőknél	Férfiaknál	Háztartásbelieknél, nyugdíjasoknál, egyedülállóknál
Rádiózás, tévénézés	16,15	24,08	43,26
Kerti munka	16,75	18,12	4,08
Tanulás	1,83	2,24	1,83
Újságolvasás	3,26	9,59	6,73
Folyóiratolvasás	0,20	0,81	2,44
Könyvolvasás	2,44	3,26	3,26
Gyereknevelés, lakásrendezés*	33,70	4,08	9,59
Atyhaiaknak nyújtott segítség	4,19	19,71	2,24
Sport	0,59	2,44	0,59
Séta, kirándulás	1,81	1,83	1,42
Szórakozóhely	1,59	1,75	0,59
Beszélgetés	5,73	6,73	10,73
Színház, film, tévé	6,74	3,26	8,82
Kártyázás	–	0,59	0,81
Halászat	–	0,59	0,20
Temetőlátogatás	1,42	0,20	2,59
Testápolás	3,60	0,72	0,82
	100,00	100,00	100,00

* Atyhai mentalitás szerint ez is szabadidő-tevékenység.

Nagy vonzása van a televíziónak. A hétfő délután egyfajta ünnep a Székelyföldről ide vándorolt családok életében. A román televízió magyar adása a tágabb értelemben vett szülőföldről informálja őket.

A színházhoz is úgy viszonyulnak, mint az olvasáshoz. Még mindig idegennek, félszegnek érzik magukat a színházlátogatók körében. Ezt tükrözi az alábbi felmérés is.

	Személy	Százalék
– Egyáltalán nem jár színházba, operába	56	11,429
– Ritkán jár színházba	164	33,469
– Rendszeresen jár színházba	51	10,409
– Rendszeresen jár operába	6	1,224
– 0–6 év közötti kisgyerek	38	7,756
– Nem nyilatkozott	175	35,713
Összesen:	490	100,00

PRIMÉR SZERVEZETEK AZ ATYHAI KÖZÖSSÉG ÉLETÉBEN

A társadalmi mozgásjelenségek vizsgálata nem nélkülözheti a mobilitás sodrába került primér szervezetek helyzetének, változásainak áttekintését. A klasszikus szociológia elméleti tételei szerint az urbanizáció

egyik legszembetűnőbb következménye a primér szervezetek – család, rokonság, szomszédság, baráti kapcsolatok – széthullása, funkcióvesztése. A gyakorlat – ha nem is teljesen az ellenkezőjét – egyelőre az előbb említett szervezetek nagyfokú stabilitását, rugalmasságát bizonyítja. Az atyhái kisközösségek érdeme éppen az, hogy ösztönösen felismerték ezek létfontosságát, és integrációjukban ezek támogatására alapoztak. Azok az egyének bizonyultak mozgékonyabbaknak mind földrajzilag, mind foglalkozásilag, akik szorosabb kapcsolatban állottak a kiterjedt családdal. Mindez nem akadályozta meg őket abban, hogy kiszabaduljanak a primér szervezetek visszafogó bilincseiből. A család – minden kasszandrai jóslat ellenére – még mindig a társadalom legfontosabb kiscsoportja maradt. A babysitter (pótmama-szolgálat) módszerét jóval azelőtt alkalmazták, mielőtt a szociológusok kitalálták volna. Az egymás mellett lakó atyhaiak reggelente nem az utcára nyíló kapun, hanem a kerteket összekötő ösvényen közlekednek. Munkába menet vagy munkából jövet megtudakolják: a másik család életében nem történt-e olyan esemény, amely segítséget kíván.

Már az empirikus kutatások bebizonyították: a primér szervezetek felbomlása nem eleve a nagyvárosok jellemzője, hanem a korai urbanizációnak tulajdonítható, s a városi életbe való teljes integrálódás után ismét jelentős szerepet töltenek be az egyének személyiségének kibontakozásában.

A Temesvárra érkező-letelepedő atyhái szükségszerűen először a közelében lévő sorsosaival alakított ki az otthoninál sokkal szorosabb baráti kapcsolatot. Ezek a kapcsolatok később sűrűsödnek területileg is: a meghitt viszony felkelti a temesvári vagy máshonnan idekerült szomszédok figyelmét. Most már ők keresik a kapcsolatteremtés lehetőségét. Olyan erős a vonzódás, hogy néhány év eltelte után a közösség tagjainak számítják magukat. Így csatlakoztak az atyhái közösséghez zilahi, kibédi, sófalvi származásúak. Egy négygyermekes zilahi származású munkás mondotta: ilyen összetartó emberekkel sehol sem találkozott. A szerteágazó baráti, szomszédi kapcsolatok kialakulását elősegítette a tercier hálózatban való elhelyezkedésük. Közvetlen kapcsolatban állanak a város legképzettebb értelmiségi rétegével, vezető személyiségeivel.

A közösségen belüli kapcsolatok rendszerében két, szociológiailag nagyon nehezen kodifikálható fogalommal is kell dolgoznunk. Az otthonról hozott, kizárólag férfiak között kialakult, a testvér egyfajta szinonimájaként élő „ját” és „kereszt” szerepére utalunk. Az előbbi hasonló nevűek – mondjuk Sándor és Sándor – között, a második pedig kizárólag nagyon meghitt barátok között alakul ki. (Kialakulásában nincs szerepe a keresztkomaságnak, amely a városi körülmények között újabb felhangokat kapott.) Egy egész életre szóló mély emberi kapcsolat ez, amely az urbanizáció előrehaladásával is szívósan tovább él.

A CSALÁD A VÁLTOZÓ KÖRNYEZETBEN

A család az a kategória, amelyben a társadalmi-gazdasági változások hatékonysága a legélesebb vonásokkal mutatkozik meg.

A temesvári atyhái közösség családtáblájának törzsanyaga 227 családról ad képet. A 227 család, mely 490 személyt jelent, akik közül nem

atyhai születésű 74 nő és 63 férfi. A 22 családtöredék kizárólag özvegyekből áll. Egyikük sem adta fel önálló háztartását. A két, néhány esetben három nemzedéket magába foglaló háztartásoknak nincs nagycsalád jellegük. Bár egy fedél alatt élnek, önálló háztartást vezetnek. A népesség-rekonstrukcióban a főbb osztályok: I=családmag, II=leszármazottak.

A társadalmi mobilitás, az átrétegződési folyamat előrehaladását bizonyítja, hogy a vándormozgalomban levő agrárnéptöbbség tanulmányozásánál érvényes tipikus család kategóriákon már régen túllépett a temesvári atyhai közösség. Már nem az agrár, félagrár sarkító kategóriák, hanem a homogén munkáscsaládok túlsúlya a jellemző. A paraszti (A) és a termelészövetkezetben, állami mezőgazdasági vállalatban szakmunkásként, tisztviselőként dolgozó családtípus (B) teljesen ismeretlen. A félagrár (C) és nem agrár (D) kategória egymás közti aránya 2 : 225. Az eligazodásban ismét a diakronikus felmérés nyújthat segítséget. Az otthoni faluközösség a polgárosodásban jóval előbbre jutott, mint a szomszédos települések. A vándormozgalom még átmeneti megoldásként sem irányult az agrár vagy félagrár családtípus felé. Mindez a párválasztás rendjében is eltérő változásokat eredményezett. Már a két világháború között elenyésző a korai, túl korai házasságok száma. Ezt az örökséget Temesvárra is elhozták. Az urbanizáció körülményei között még fennebb tolódott a házasságkötési kor. Míg az ötvenes évek végéig a lányok legkésőbb 19–20 éves korukra férjhez mentek, a felmérésünkben szereplő nők átlagos házasságkötési kora 22,6 év, a férfiaké pedig 25,8 év. A korengedélyes házasságkötés teljesen ismeretlen, ugyanakkor elenyésző a másik pólus is: a 35–40 éves korban kötött házasság. Jelen pillanatban mindössze öt 23–26 év közötti „vénlegény” van, akik a családalapítást a lakásvásárláshoz kötik.

A házasságkötések másik fontos jellemzője az endogámia, az otthonról hozott házasárs. Szociológiai irodalmunk bíráló jelleggel közeledik ehhez a kérdéskörhöz. Pedig az élettárs megválasztása döntő mértékben meghatározza a család jellegét, a közösségi tudat megőrzésének lehetőségét. Az otthonról választott férj vagy feleség már önmagában potenciális biztosítékot jelent arra, hogy a család tagjaiban öröklődik a közösséghez való tartozás tudata. Éppen ezért a Temesváron élő atyhaiaknál még mindig belkapcsolati csúccsal kell számolnunk. Természetesen közrejátszott a szülői kívánság is: „Ha már olyan messzire került a fiunk, akkor legalább olyan leányt vegyen feleségül, akit mi is ismerünk.” Érdemként tudható be, hogy rokonok közötti házasságra sohasem került sor. Az egyházi tilalmak rendkívül erőseknek bizonyulnak.

Párválasztásukkal kapcsolatosan a kirajzástól kezdődően makacsul tovább él egy, hagyományosnak igazán nem nevezhető tévhit: „A székely legény lába nem passzol a bánáti leányéval, mert az nem elég kapari!” A megállapításban nincs semmi lenézés, gúnyos hangvétel, csupán az otthoni beidegződés munkál. Az atyhai legény vagy leány úgy érezte: ha falusfelei közül választ feleséget vagy férjet magának, hamarabb révbe jut. Jobban tudnak gyűjteni, spórolni, házat építeni, gyereket nevelni, a család elé tűzött anyagi célok érdekében könnyebben lemondanak feleslegesnek tűnő kiadásokról. A belkapcsolatok fontosságát jelzi, hogy 69 házasság atyhai származásúak között született. Ez a házasságkötéseknek egy harmada (30,396 százalék). A kezdeti külkapcsolati mélypont után

a hatvanas évek elejétől – amikor a házasságokat már nem a szülőfaluban kötötték – egyre gyakoribb jelenség az exogámia: a más faluból, más városból hozott házastárs. Kezdetben a szülőfaluhoz legközelebb álló településekből választottak házastársat maguknak. Az atyhai etnosz párválasztási preferenciájában első helyen a katolikus vallású települések szerepelnek. Annak ellenére, hogy ma már ritkán járnak templomba, olyan erős a vallási beidegződés, hogy a párválasztásban erre még mindig tekintettel vannak.

Nők

Helység	Párkapcsolatok száma
Temesvár	26
Alsósófalva	10
Kibéd	6
Oroszhegy	7
Felsősófalva	5
Kolozsvár	5
Végvár	4
Bukarest	2
Arad	2
Gelence	2
Brăila	2
Korond	2
Cseve	1
Összesen	74–54,015%

Férfiak

Helység	Párkapcsolatok száma
Temesvár	17
Oroszhegy	9
Kibéd	5
Zetelaka	5
Farkaslaka	3
Békás	3
Máréfalva	2
Felsősófalva	2
Korond	2
Fenyőkút	1
Székelyvarság	3
Bogárfalva	2
Gyimesfelsőlok	1
Kobátfalva	1
Kosárhely	1
Sóvárad	1
Murány	1
Alsósófalva	3
Oklánd	1
Összesen	63–45,985%

A Temesváron megtelepedett atyhaiak 60,352 százaléka (137 személy) más helységről választott partnert magának. A közösség integráló ereje olyan erős, hogy az idegenből származó feleségek vagy férjek sok esetben a diaszpórához tartozónak vallják magukat: „Árván nőttem fel Fenyőkúton. Senkim sem volt. Büszke vagyok, hogy ilyen rendes, szorgalmas emberek közé kerültem. A férjemnek 12 testvére van, kilenc közülük Temesváron él. Én sem lehetek más, csak atyhai.” „Ha atyhaiakkal vagyunk egy társaságban, a feleségem úgy érzi magát, mintha a Réda alatt vágták volna el a köldökét.” „A férjem bánáti származású német, cseveji születésű. Nagyon szereti az atyhaiakat. Szerinte nagyon barátságos emberek, és sohasem nézik azt, hogy a másik milyen nemzetiségű. Együtt járunk a temesvári Állami Magyar Színház előadásaira, operába, Atyhába. Anyanyelvi szinten beszél magyarul. Úgy érzem, az atyhaiak is nagyon megkedvelték.” Természetesnek tűnik tehát, hogy a sóváradai származású feleség csupán átutazik a szülőfalun, a szabadságot pedig mindig Atyhában tölti. A közösség integráló ereje elsősorban a temesvári születésű házastársakkal szemben tehetetlen. Ők azok, akik kategorikusan elkülönítik magukat az „atyhaiságtól”. Még akkor is, ha naponta együtt dolgoznak, közösen töltik a szabad idejüket.

A párválasztást elsősorban etnoszon belüli eseménynek tartják. Szerepsére már a nemzetiségi előítéletek, a nemzetiségi hovatartozás nem játszanak semmilyen szerepet. A párválasztásban az interetnikus kapcsolatokat 23 házasság képviseli (10,132 százalék), 13 magyar–román, 10 magyar–német, illetve más nemzetiségűvel kötött vegyes házasság formájában. Itt a családtagok közötti kommunikáció a magyar, a román, illetve a német nyelv. Hét családnál a gyerekek egyformán jól beszélnek a magyar, a román vagy a német nyelvet. Az etnikus ambivalencia ezekenél a családoknál termékenyítőleg hatott a kulturális értékek kölcsönös megismerésére irányuló törekvésben is. A peremnegyedekben és -utcákban lakó atyhaiak – a nagy távolságokra, a gyerekek kiskorára, saját elfoglaltságukra hivatkozva – sok esetben nem vállalják a villamossal, autóbusszokkal való közlekedést, lemondanak a 2-es számú Matematika-fizika Líceum nyújtotta előnyökről, az anyanyelvi oktatás lehetőségéről.

A GYERMEKEK SZÁMA

Tanulmányunk egyik igen fontos fejezete. Végső soron a természetes szaporulattól függ egy közösség, nemzetiség, az egész ország jövője. A komor valósághoz tartozik, hogy a Temesváron élő atyhaiak születési arányszáma rendkívül alacsony. Túl minden dramatizáláson: ezáltal egy közösség saját magát ítélni halálra. A nagy német statisztikus, Burgdörfer ezt az állapotot „rezignációnak”, az érvényesülésről való lemondásnak, a nép „érelmeszedésének” nevezi.²⁹

Temesvár, az egész Bánság már a század eleje óta rendkívül alacsony termékenységű. Míg országos szinten a születések arányszáma 19 ezrelék körül mozog, addig Temesváron és az ország nyugati megyéiben alig éri el a 14 ezreléket. Temes megyében ennél is kevesebb: 13,7 ezrelék!

²⁹ Venczel József: i.m. 119.

Ez a vésszesen alacsony termékenység kezdettől fogva fékezőleg hatott az atyhai diaszpóra s általában a székelyföldi bevándorlók belső gyarapodására, a születések számának alakulására. Az atyhaiak – eltérően a szomszédos falvaktól – már otthonról a két gyermek kizárólagosságát hozták magukkal. A temesvári családmódel hatására azonban már csak az egy gyermeket vállalják szívesen. Ilyen alacsony szaporulat mellett bekövetkezhet a diaszpóra túl korai előregedése, kezdeti vitalitásának fokozatos elvesztése. A halálozási arányszám ellensúlyozó szerepe sem segít ezen a helyzeten.

Ellentmondás feszül tehát a családra-orientáltság és a minél kevesebb gyermek eszménye között. Az okok egy része az indulásra vezethető vissza. Előfordult, hogy orvosi javaslatra nem vállalták a második gyermeket: „Hogy miért van ilyen kevés gyermek? Nagy részünk 15–20 éven át odúban, mosókonyhákban, pincelakásokban húzódott meg. Az orvos is azt mondta: »Azért akar még egy gyermeket, hogy a pincében megvakuljon?«, (Betegnnyugdíjas, egygyermekes anya) „Mikor lett volna még egy gyerek, amikor annyit dolgoztam, hogy a mosóteknő mellett el-ájultam?” Az integrálódás, a fészekrakás lendületében, az anyagiak iránti hajszában lemondtak a több gyerek vállalásáról. Legelőször éppen a nagy családok leszármazottai választották az egyke vagy „kettőcske” eszményét. A tizenkét gyermekes Papp családból kilencen Temesváron élnek, a gyerekeik száma azonban csak tizenegy, egy családra tehát csak 1,2 (temesvári) gyerek jut. Még rosszabb a helyzet az ötgyermekes Miklós, a hétgyermekes Szekeres családnál, ahol még egy gyermek sem jut egy családra. Meglepően magas a meddő családok száma. Az utóbbi évek orvosi eredményeit vagy nem ismerik, vagy már annyira idősek, hogy a beavatkozás akkor sem segít, ha gyereket akarnának.

A születési arányszám alakulását híven tükrözi az 1977-es népszámlálás összesítő adata, mely szerint Temes megyében nagyon kis számú család vállalt négy gyereknél többet.³⁰

A 227 családot magába foglaló temesvári közösség születési arányszáma a megyei átlagnál alacsonyabb. Mindössze egy négygyermekes, hat háromgyermekes család van! A többi egygyermekes, magtalan, legjobb esetben kétgyermekes család. Ezt az idényvándorlással járó jelenséget – tudományos igényű felmérések alapján – országos szinten kellene megvizsgálni. Az előregedő falvak lakói a kevés gyermek láttán csak legyintenek: a fiatalok városra húzódtak, ott van a sok gyerek. A felmérések során rendre kiderül, hogy sehol sincs sok gyerek. Ezt bizonyítja Kósa-Szánthó Vilma tanulmánya is.³¹ Veszedelemet mélyítően sajátították el az „egy gyermek elég örömmek is, bánatnak is” önsorvasztó bánási alternatíváját. Látni, hallani kellene, hogy a nagy termékenységű falvak elszármazottai Temesváron vagy Aradon milyen vehemenciával hadakoznak a két gyermek, egyáltalán a gyermek ellen!

Sajnos, hasonló a termékenység a szebeni, besztercei, zernyesti közösségekben is. Csak valamivel magasabb a születések száma a Maros-

³⁰ *Recensămîntul populației și al locuînelor din 5 ianuarie 1977.* 550.

³¹ Kósa-Szánthó Vilma: *Családszociológiai felmérés egy sepsiszentgyörgyi lakó-negyedben.* Változó valóság. Buk. 1978. 96–98.

vásárhelyen és környékén megtelepedett atyhaiak körében. Marosvásárhelyen a 46 családból 1 ötgyermekes, 2 háromgyermekes, 21 kétgyermekes és 13 egygyermekes, 9 pedig nyugdíjas. Egy családra 1,43 gyermek jut. Magtalan, gyermektelen család egy sincs. A maroskeresztúri diaszpóránál pedig 1 négygyermekes, 2 háromgyermekes, 6 egygyermekes (mind fiatal házások), 3 pedig nyugdíjas, a gyerekek férjhez mentek, megnősültek. Egy családra itt is azonban csak 1,42 gyerek jut. Hol állanak ezek a közösségek és a hozzá hasonló százak az eszményinek mondott családonkénti 2,7–2,9 gyerektől? A franciák 51 százaléka a háromgyermekes, 35 százaléka pedig a kétgyermekes családot tartja ideálisnak.³²

Az otthoni migrációs keret teljes kimerülése eredményeként a temesvári atyhai közösség az elkövetkező periódusban számbelileg egyáltalán nem gyarapszik. Ezt tükrözi a családi állapot felmérése:

	Személy	Család	Százalék
– Hajadon	8		3,524
– Nőtlen	11		4,845
– Gyermektelen		30	13,216
– Egygyermekes		66	29,075
– Kétgyermekes		97	42,733
– Háromgyermekes		6	2,643
– Négygyermekes		1	0,440
– Özvegy	8		3,524
Összesen:	27	200	100%

Egy családra tehát mindössze 1,24 gyermek jut. A négygyermekes apa foglalkozása például cipész, havi jövedelme 2700 és 3000 lej körül mozog, tehát egy családtagra csak 5–600 lej jut. Az értelmiségi családok gyermekvállalásáról még nem beszélhetünk, hiszen fiatal házások. Az ideálisnak mondott és a tényleges gyerekszám között nagyon nagy az eltérés. Mindezt kizárólagosan az igények, az elvárások növekedésével magyarázzák: „Olyan nagyok lettek az igények, hogy az Isten sem tudná kielégíteni. Ilyen cipő, olyan ruha, diszkó, mozi. Elég csak ezekre keresni” – vallják egyöntetűen. Elismerik ugyan a nagy család életképességét, felemelő jellegét, azonban ez csak üres kijelentés marad: „Az igaz, hogy a nagy családdal nem érkezik. Amikor testvérekül mi kilencen összegyűlünk s elindulunk, még itt Temesváron is meghatódnak az emberek. Mi azért vállaltunk két gyereket, hogy könnyebb életet biztosítsunk nekik, mint amilyenben nekünk részünk volt.” Nagyon nehéz ilyen „családfilozófia” ellen hadakozni.

Sajátos metamorfózison ment át a faluközösség másik jellegzetes társadalomtörténeti képződménye, a nagycsalád. Olyan család, ahol legalább három nemzedék (nagyszülők, szülők, gyerekek) él tartósan egy fedél alatt, közösen kosztolnak, a család jövedelmét közösen használják, egyet-

³² Paul Clerc: *Tendances actuelles de l'opinion concernant les problèmes familiaux*. Vitalité Française. 1969. no. 494.

lenegy sincs. Az ikerlakások viszont megkönnyítik a központi fűtés, a víz bevezetését, a lakásköltségek leszorítását. Másik előnye: a gyerekek közelebb kerülnek a nagyszülőkhez, s megoldódik az iskoláskor előtti nevelés. Ilyen családformával 12 esetben találkoztam, elsősorban Temesvár szuburbiáiban és Újszentesen. Mivel három nemzedék tartósan sehol sem él egy fedél alatt (a télen Temesváron vendégeskedő nagyszülőket nem számíthatjuk ide), a nemzedékek közötti súrlódások szinte teljesen ismeretlenek. A szülők, gyermekeik anyagi előrehaladását látva, szentesítik az elvándorlás tényét, s örömmel vállalják az unokák nyári vakációzását. A gyermekek 85 százaléka évente két-három hónapot tölt a kirajzási központban. Az Atyhához kapcsolódó élményeik, ismereteik sok esetben mélyebbek, gazdagabbak, mint városi benyomásaik.

A párválasztás sajátossága, hogy ugyanabból a családból hoznak férjet, feleséget maguknak. A közvetlen rokoni kapcsolatok éppen ezért nagyon erősek.

A családok homogenizálódását megkönnyítette a házastársak nagyjából azonos végzettségi szintje: 71,7 százalékuk hét, illetve nyolc osztályt végzett, vagy munkahelyi képzésen sajátította el a szakismereteket. Szociológiai irodalmunkban közkedvelt téma, hogy a második városlakó nemzedék többszörösen lekörözi az alacsony képzettség szintjén megrekedt, kulturálisan frusztrált szülőket. Ez elsősorban azokra a közösségekre érvényes, ahol a családkódex norma- és értékrendszere túlságosan merev. Egy gyorsan iparosodó kisvárosban végzett felmérés tanulságait összegezi Bíró Zoltán: „...a frissen városra került családok csak volt környezetükkel, illetve az onnan elszármazott családokkal tartanak fenn szorosabb kapcsolatot. Ezek a családközi kapcsolatok nem megváltoztatják, hanem megerősítik a városba került család rurális környezetből hozott formális kommunikációs normáit. A kommunikációs kapcsolatrendszer változását nyilván több ok is kiválthatja. Ezek közül az egyik legfontosabb a gyerek szerepének módosulása a családon belül. Egyre több alkalom nyílik arra, hogy a gyerek a szülővel kapcsolatot kezdeményezzen, egyre több olyan helyzet adódik, amelyben a szülőnek nem áll módjában – a bevett szokás szerint – kitérni a kapcsolat elől. Nem mondhatja, hogy »Hagyj békén!, Nem érek rá!«, mert nem végez olyan munkát, amely indokolná ezt a kijelentést.”³³

A faluról városra került család formális kommunikációs rendszerének átalakulása informálissá objektív követelmény. Azonban nem mindegy, hogy hány generáció sínyli meg ezt az átváltást. A család belső egyensúlyának megbomlása, a szülő és a gyermek közötti konfliktusok nagymértékben megnehezítik az amúgy is bonyolult integrálódást. Azok a közösségek vannak előnyben, amelyeknek sikerült a régi falusi családból átmenteni mindazt, ami megkönnyíti az új szerepelvárások elsajátítását.

A kertes házak révén a temesvári atyhai családok tevékenysége a falusi környezethez nagyjából hasonló térben bontakozik ki. Az átmenet

³³ Bíró Zoltán: *Falusi szülő-gyerek viszony – városban*. A Hét., XI/1980. 47. sz. 10.

nem olyan sokkszerű, mint a faluról vagy tanyáról egyenesen tömbházba költözők esetében.

Meghatározó az anya, a feleség szerepének teljes átalakulása. Míg otthon a patriarchátus egyfajta formája szívósan tovább él, addig Temesváron az anya koordináló szerepét kell kiemelnünk. A szülőfalut legelőször a lányok, asszonyok hagyták el, a házciselenség után ők vállaltak először állami munkát. Legtöbb esetben férjüket, jövődöbelijüket ők hívták Temesvárra és nem fordítva. A férfiak közül nagyon sokan feleségük révén kaptak munkát, lakást. Bármikor a férj szemére vetheti: „Nekem köszönhetisz mindent: lakást, városi személyazonosságát, munkahelyet.”

Az atyhai származású asszonyok magukkal hozták a hagyományos falusi család sokszor elhallgatott, lenézett és a modern pszichológia által mostanában újra „felfedezett” természetességét, ösztönösségét. A személyiségnevelés központi alakja az anya maradt, aki a csecsemőneveléshez, a gyerekgondozáshoz a lelki hozzáállást még otthonról hozta.

Az asszony szerepének gyökeres megváltozása nem vezetett a válások számának ugrásszerű növekedéséhez, ami pedig az urbanizáció, a területi mobilitás egyik sajnálatos velejárója. A 227 családnál előforduló 17 válás (7,488 százalék) előidézői elsősorban az exogámia eredményeként hozott feleségek vagy férfiek voltak. Talán a sajátos matriarchátus biztosítja a család belső egyensúlyát, kedvezően alakítja a szülő és gyerek viszonyát. Ennek is köszönhető, hogy az atyhaiak körében jóval kevesebb a neurotikus megbetegedés, az ipari fáradtság (industrial fatigue), mint a székelyföldi bevándorlók körében. A városi életre jellemző krónikus időhiány szorításában az itteni családok életmódjával kapcsolatosan elterjedt az úgynevezett „otthonülő” életforma. Ugyanakkor a szülőfaluvál is állandó kapcsolatot tartanak fenn. Egyik fülükkel „hazafelé” hallgatónak, az otthoni közösség erkölcsi normái még mindig erőteljesen érvényesülnek a diaszpórák életében. Akit a pletyka szárnyára vett, az menthetetlenül elszakad a közösségtől. Ez pedig az egyén számára súlyosabb veszteségekkel jár, mint a város erkölcsi imperatívuszaihoz való igazodás. Az otthonra, családra orientált életvitel eredményeként alacsony a deviáns cselekedetek száma. Közismert, hogy az urbanizációt, a falusiak városba költözését – a város minőségétől függően – a bűnözés, az alkoholizmus, a prostitúció, a munkahelyi fegyelmezetlenség, a lógás követheti. Egy olyan súlyos esetre emlékeznek, amikor az egyik atyhai testi sérüléshez vezető verekedésbe keveredett. Mementóként mutatják azt a helyet, ahol a verekedő fél a villamossínekre zuhant s egész életére nyomorék maradt. Hasonló drámaisággal ecsetelik a hatvanas évek elejének másik drámáját: igazoltatás ürügyén egy ittas rendőr súlyosan megsebesített egy atyhai származású munkást. A közvélemény szabályozó szerepe az otthonihoz hasonlóan erős. A Hoppál Mihály említette modell városi érvényesülését kell kiemelnünk: „Minden deviáns tett a közösség tagjai számára jel volt arra, hogy elítélhette a norma megszegőjét.”³⁴

A közösség mindennapi életét, beilleszkedését nem gátolják a gyakran megisméltódó deviáns cselekedetek, parazita megnyilvánulások. E tudatosulási folyamat eredményeként alakult ki a Bromlej által etno-

³⁴ Hoppál Mihály: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Bp. 1970. 79.

phornak nevezett, immár a városi közösség életébe is szervesen beilleszkedő egyén.

Összegezőként elmondhatjuk: a nyolcvanas évek elejére a temesvári atyhai közösség életében egy folyamat végérvényesen lezárult. Befejeződött az 54 éve tartó vándormozgalom. Az otthoni migrációs keret teljes kimerülésével már csak a belső gyarapodás hozhat változásokat. Az 54 éves megszakítatlan területi mobilitásban az urbanizáció és nemzetiségi lét interferenciáját – a vázolt hibák ellenére – számos tanulsággal gazdagították. Nem sorsa szerint ide-oda csapódó, öntudatlan, ezoterikus, kilúgozott lelkű és kultúrájú, alkalmi, hanem rendkívül homogén, együtartozó közösségről van szó. Már régen megszűnt a kezdetet jellemző egymásrautaltság. Nem a népviselet, a falusiratás hamis romantikáját hozták Atyhából, hanem az önmaguk keresésének felemelő tudatát. Ezt kamatoztatja, erősíti vagy gyengíti ki-ki tehetsége és lelkiismerete szerint.